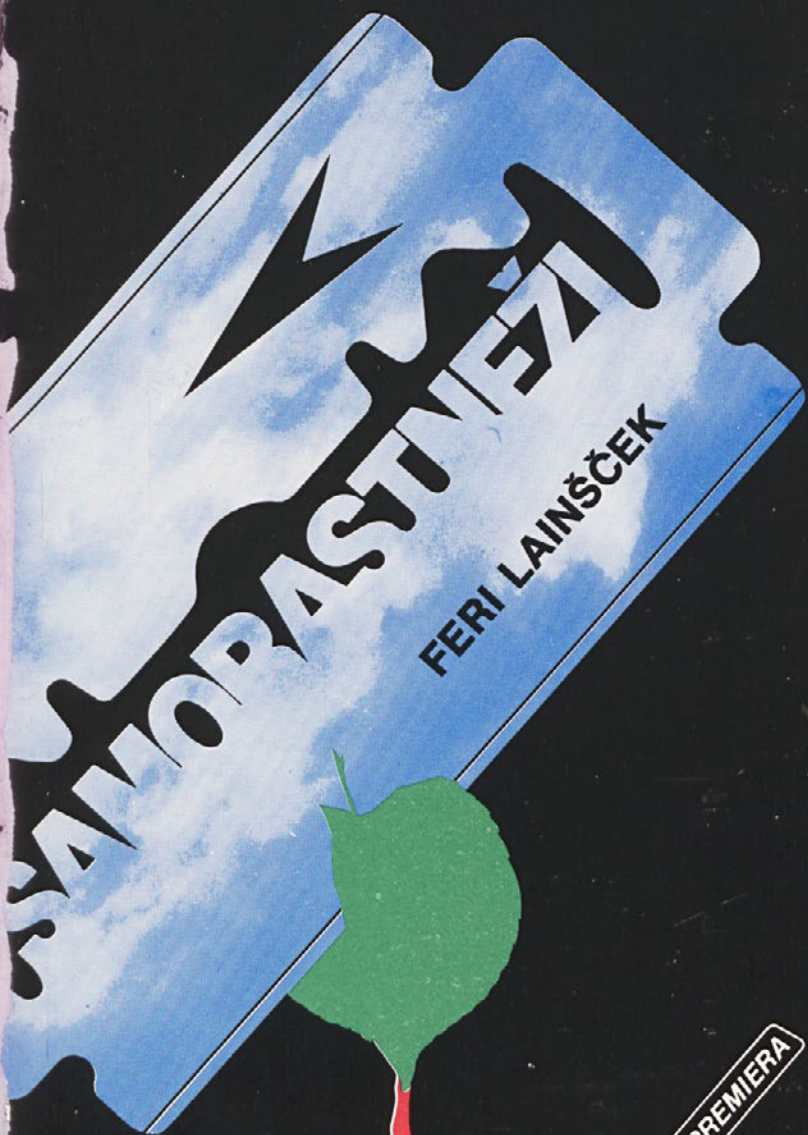

slovensko ljudsko gledališče celje

300. PREMIERA

**300. premiera
poklicnega ansambla SLG Celje**

K r s t n a   u p r i z o r i t e v

Premiera v petek, 7. februarja, 1986, ob 19.30

Vodja predstave Sava Subotič - Šepetalka Ernestina Popović - Ton Stanko Jost - Luč Rudi Posinek - Frizerska dela Maja Dušej - Krojaška dela pod vodstvom Jožice Hrenove in Adija Založnika - slikarska dela Adolf Aškerc - Rekviziter Franc Lukač - Garderoba Kalina Jenić in Melita Trojar - v.d. tehničnega vodje Vili Korošec

Feri Lainšček

S a m o r a s t n e ž i

Odrska igra v treh dejanjih

en odmor

Režiser FRANCI KRIŽAJ

Dramaturg Taras Kermauner

Lektor Majda Križaj

Scenograf Marjan Kravos

Kostumograf Milena Kumar

Glasbena oprema Ivo Meša

O s e b e

HUDABIVŠKA META	MIJA MENCEJ
HUDABIVŠKI PRIMOŽ, mogočnik	PETER BOŠTJANČIČ
HUDABIVŠKI VID, mogočnik	JANEZ BERMEŽ
HUDABIVŠKI TILLEN, kajžar..	DRAGO KASTELIC
HUDABIVŠKI GABER, kajžar, brez nog, na vozičku.....	BRUNO BARANOVIČ
HUDABIVŠKI OŽBEJ, svobodnik ...	IZTOK VALIČ
HUDABIVŠKA BURGA, farja služkinja	JANA ŠMID
PISAR	BOJAN UMEK
PRVA BLODNICA, slepa.....	JAGODA TOVIRAC
DRUGA BLODNICA	MILADA KALEZIČ
GOLA BLODNICA	ANICA KUMER
GOLI BLODNIK	BOGOMIR VERAS
HLAPEC	BORUT ALUJEVIČ
MALHAR	STANE POTISK
VERNIK	IGOR SANCIN
IBRŽNICA	NADA BOŽIČ
IBRŽNIK	JOŽE PRISTOV

Podivjani in zblojeni

1

Poetična drama teče po vojni v stalnem toku. Prvi vrh je dosegla z Zajčevima **Otrokoma reke**. Zajc jo je nadaljeval. Drugega s Strniševim **Samorogom** in z nadaljno dramatiko tega avtorja. O Smoletovi **Antigoni** ni izgubljeni besed, tako močen je Smole v vseh svojih dramah - v poetičnosti. Novi vrh je viden v Šeligu - vse do **Ane**. Šeligovi junaki govorijo v jeziku, ki je skoraj verz, skoraj vezan: vsekakor je nerealističen. Osnovno linijo poetične drame tvorijo po vojni Mrakove drame - od **Procesa** do **Chrysiposa**. Jančar je na meji poetične drame. Goljevščkova s poetično moraliteto **Srečanje na Osojah** ni povsem oddaljena od Božičeve grozljivke **Komisar Kriš**, ki nosi v sebi veliko baladnih, lirskih, naricaljskih, srednjeveških in ljudskih prvin. Zdi se, kot da je današnja slovenska tragedija prav željna ponovne poetizacije, saj ji ravno ta omogoča privzdignjenost, ki ustreza orisu mejnih položajev, čezmernosti, ki jih zahteva grozljiva tema. Lainščkovi **Samorastneži** so delo avtorja najmlajše generacije, ki je neposreden dedič Zajca, Strniše, Božiča (tudi njegove **Turjaške Rozamunde**) je izvrsten dedič, ki se ga prednikom nikakor ne gre sramovati. **Samorastneži** so odgovor najmlajše generacije mlajši srednji, poetični drami Iva Svetine **Lepotica in zver**.

Če je **Lepotica**, prav tako drama iz zadnjega leta, vsa, v temelju, v namenu in v izvedbi umetna, paradigmatičen primer simulacije ali hiperrealitete, v kateri se je realiteta povsem izgubila, vračajo **Samorastneži** realiteto, čeprav ne na realistični niti na veristični ravni. (Vrača jo Goljevščkova v komediji **Pod Prešernovo glavo**). Izhajajo iz Jančarjeve globoko simbolične drame **Disident Arnož in njegovi**, kombinirajo skrajne položaje s poudarjanjem določenih točk realitete, ki se jim pretvarjajo v simbolične.

Med simboliko in hiperrealiteto simulacije je bistvena razlika. Simulirano pri Svetini je iz porcelana, iz tkanja sanj, iz besed, ki težijo k lepoti in s tem k samovšečnosti, iz metafor, ki (se) opajajo. Rezultat je zlata, tenka, komaj ujemljiva mreža redundantnih nizov prispodob, v katerih je smrt ena izmed prispodob, enako nerealna kot pravljica. Kot da je Svetinov namen dokazati, da smrti ni: da je nikdar ni bilo; da je izmišljena; da je le last pravljičnega. Zato ni na tem svetu nihče kriv, nihče odgovoren, nihče oseba; ni ne Boga ne hudiča; vsi le plešejo; plešejo ples tenčic. Svetina izhaja iz enega dela Strniše, iz njegove estetske popolnosti, a jo krepi v smer samozadostnega esteticizma: nič ni res in ravno zato ni nič res, ker je vse lepo; tudi mučenje in ubijanje je lépo.

Iz enega dela Svetine sledi umetnost **Gledališča sester Scipiona Nasice**: absolutna lepota kot ritual, ki dopušča - terja - realiteto, vendar zgolj kot smrt, kot ritualni umor. Pri Scipionih je življenje predfaza temu obrednemu žrtvovanju. Žrtev in smrt sta brezrazložni: iz življenja ju ni mogoče razumeti, na življenju ne utemeljiti. Smisel najdeta le v samih sebi, v estetski dognanosti samih sebe. Gre za mitski obredni umor, ki je izgubil sakralno konotacijo; sakralnost se je docela pretila v lepotnost. Gre za psevdoreligijo ti. pozne buržoazne družbe, ki se je v Italiji razkrila za časa D'Annunzia in v njegovi dramatik, v Nemčiji za časa Georgeja ali Hoffmansthala in v njunem delu.

Izraz poznoburžoazna družba je marksističen: do neke mere ustreza času najbolj zaostrenih razrednih nasprotij, krize kapitalizma, spopada med fašizmom in komunizmom. Danes se je meščanska zahodna družba regenerirala, omejila je svojo buržoaznost, svojo podobnost poznemu Rimu, svoj - vsaj na ideološkem planu - premočni prehod (samoprebarvanje) v psevdaristokratizem. 80. leta pomenijo tudi na Slovenskem regeneracijo polisno civilne - občanske - družbe in s tem vrnitev racionalne realitete. Svetina, ki izhaja iz 70. let - tedaj je njegova poezija doživela svoj vrh -, pa ima do civilne družbe in do politične dramatike odklonilen odnos. V literarnih kritikah je eksplicite terjal vrnitev opajajočega, lepega, vitalnega barbarstva, vzhodnih hord. Njegovo občudovanje orientalskega je imelo zmerom to konotacijo: estetizirati prihajajoče, zaželjeno še ne dovolj navzoče barbarstvo.

Slovenska družba je dosegla v 70. letih nek minimum buržoaznosti; v obliki rdeče buržoazije. Odločilna je bila ideologija te buržoazije, njeno samorazumevanje: stil, ki so ga začeli gojiti v umetniško navdahnjeni predstavniki njenih najvišjih - oblastniških in obrtniških, tehniških in drugih visokih srednjih slojev. Ta stil-ki ga v umetnost prevaja svetinovski esteticizem - hoče za vsako ceno prikriti, od kod je ta nova visoka plast izšla (skoraj redno iz nižjih slojev). Teza o avtonomiji umetnosti ima na tem planu jasno nalogo: zabrisati zvezo med ekonomijo in stilom, med oblastjo in lepoto, med krvavo preteklostjo in bleščečim videzom 70. let, ki so se reklamirala kot najboljša možna slovenska leta, a so bila najbolj radikalen videz: samoslepilo.

Svetina - tudi v **Lepotici** - naredi iz samozaslepljenosti družbe, ki temelji na posojilu, na sposojanju tujega (znanja in denarja, zavesti in akcij), torej na zajedanju, lepoto; lepoto tistega tipa, ki jo ima dekleta, občudujoče zgolj sebe, zavedajoče se svoje lepote, dekleta, ki jo je vzel princ iz pravljice za ženo; ali še točneje: dekleta, ki sanja, da jo je vzel tak princ za ženo, pozablja, da je bila do nedavnega pepelka oz. da je še zmerom svinjska dekleta in da je najbrž vsa njena lepota umišljena. **Lepotica** je imaginarno zrcalo, ki si ga drži takšno dekleta - visoke slovenske srednje plasti, aristokratizirajoči se del slovenstva - pred sabo v duhu; ki si ga želi. Je sad želje, tega glavnega motorja in generatorja slovenske ideologije v 70. letih (tudi lacanovske), ne pa realitete.

Vprašanje je, kako bo reagiralo takšno dekle, tak sloj, ko bo odkril (a že odkriva), da je bila lepotija umetelna, kupljena, namazana, navidezna; da je realiteta še zmerom kravji hlev, sredi gnoja, pota in krvi; da možnosti za socialni vzdig ni; da je govor o pristnem slovenskem aristokratizmu, vsaj meščansko buržoaznega tipa brezpredmeten, saj gre za prazno posnemanje, saj so avtentični interpreti in zastopniki najvišjega slovenskega civilnega meščanstva tudi v dramatiki že lepo, avtokritično in pošteno brezobzirno povedali, kako je bilo in kako je s to stvarjo, kdaj in kako so se prvi nastajajoči slovenski visoki sloji upehali, zavrli, onemogočili, razpadli.

Mislím na zelo pomembni, premalo upoštevani dramski opus Andreja Hienga, na drame od **Osvajavca** prek **Izgubljenega sina** do **Večera ženinov**; da ne govorim o Hiengovem romanopisju tega tipa. Svetina se dela, kot da Hieng teh dram še ne bi napisal; kot da ne bi bilo njegovega in slovenskega izkustva, ki je v precejšnji meri potrdilo Cankarjeve analize, ne glede na to, da so bile Cankarjeve ideološko zaostrene (**Kralj itn.**), Hieng pa skuša oblastnike in meščane gledati odznotraj. Hieng eksplicira, kaj je funkcija lepote v tem svetu; pokaže, da je ta lepota morbidna. (Tudi v **Slavoloku** Da prikriva nemoč in nemočno realiteto.

Svetina je sicer zastopnik novih slojev - ne več predvojnega meščanstva - zato bolj ali povsem samozavestnih, saj njihovo buržoaznost in oblastništvo nosi obstoječi psevdopolitični in vojaški sistem, vendar razkrivajo 80. leta, da je moč teh slojev vsak dan bolj navidezna; da se produktivno meščanstvo tehnološkega tipa poraja drugje, ne iz rdeče buržoazije: poraja se iz nekontroliranih oblik svobodne produkcije znanja in proizvodov, iz podjetništva. Prav ti novi produktivni meščanski sloji, ki so obenem delovni in delavski, so nov tip srednjega sloja kot produkcijskega in se odpirajo realiteti: ta realiteta je njihovo najbolj notranje izkustvo: s svojo močjo morajo premagovati odpor zakrinkanih stalinistov, si vse izboriti v potu svojega obraza. Čutijo mučnost, težavnost, nasilnost, avtokratskost, blokado esteblišmenta: natančno tistega, ki skuša svojo krvavo nosilno moč skriti pod esteticizem in avtonomijo lepote - stila; ki posnema aristokrate v lovu, v načinu gradnje hiš in njihovih notranjščin, v oblačenju in pogovoru, v izbiri družčine, ki izdeluje novo (psevdo) elito. Rdeča buržoazija, ki je estetska krinka lumpenburžoazije in vojaške lumpenaristokracije, temelji na oblasti, njihova oblast na preteklih zaslugah, na padlih, na magiziranih in mistificiranih vrednotah, ki so bile nekoč prepričljive in fascinantne, so pa danes star papir. Oblast je bila pridobljena v vojni, pridobili so ji jo najbolj odločni in brezobzirni, to pa so ponavadi tisti, z dna: tisti, ki niso imeli kaj izgubiti.

Odtod povojna refevdalizacija slovenstva oz. boljše psevdofevdalizacija. Produkcija je tem slojem preveč meščanska zadeva; še posebej po podjetništvo. Produkcijo lahko opravlja nižji - v tej družbi najbolj manipulirani - sloj: proletariat. Podjetništva mu ni mogoče dopustiti, ker bi se sicer osamosvojil; zato je treba podjetništvo

preprečiti. Novi meščansko delavski srednji sloji, sorodni evropskim, nastalim po tej vojni, pa temelje na produkcijskem delu-znanju in predvsem na podjetništvu, to je na realni avtonomiji subjektov, ne na estetski avtonomiji, ki je videz in dejansko le v službi neproduktivnih psevdaristokratskih slojev.

2

Samorastneži so radikalna kritika, razkrinkanje 70. let in rdeče - neproduktivne, oblastniške, psevdopolitične, nasilne lumpen buržoazije.

Oba bogataša in oblastnika - »mogočnika« - Vid in Primož sta otroka Hudabivške Mete. Propadli, zapiti sin bogataša in kmečkega mogotca. Kantorja, stari Krniški Ožbej, ju je le zaplodil. Oče ni pomenil zanju nobene vrednote: vsi otroci - bratje in sestre - Mete in Ožbeja se očeta Ožbeja sramujejo. V družini je mati vse. Nezakonski so, kajžarji, podproletarci, najnižje ljudstvo, socialni marginalci - dokler so otroci. Njihovo socialno poreklo je jasno. Njihova pot do oblasti tudi; Lainšček jo večkrat omeni.

Pisar Vidu: »Mar nisi prav ti popeljal ljudstva na Krnice? Mar nisi vsem po vrsti obljubljal blagostanja, potem pa si si priborjeno prilastil, da še za brate ni ostalo?« Vid je bil eden izmed voditeljev revolucije, a ni razlastil le njenih nasprotnikov; osušil je tudi lastno ekipo, stran, četo oz. bratovstvo. Ko je bratovska sila upornega ljudstva bivše oblastnike premagala, sta si polagoma - dva brata razdelila Krnice simbol tostranske zemeljske moči, bogastva nacionalnega ponosa. Druge voditelje revolucije, ki so bili manj zmožni za zaseganje lastnine, recimo brata Gabra, vojaškega invalida, sta odrinila v kot oz. v isti položaj, v kakršnem so bili kajžarji pred vojno. Nove brezpravneže silita v ponovitev upora, revolucije, v novo prerazdelitev dobrin, ker je obstoječa, čeprav je nastala v imenu enake pravice za vse, spet hudo krivična.

Oba mogočnika kot predstavnika rdeče buržoazije, ostali bratje in sestra kot predstavniki kajžarjev, revežev, marginalcev, vsi skupaj so zunaj proizvodnega principa, ki edini lahko naredi polisno družbo življivo in vzpostavi kredibilnost pravnega sistema, znotraj katerega imajo vsi nekaj šans, nihče absolutne. Če ne nastajajo novi proizvodni procesi in postopki, če se zaradi družbene stagnacije produktivni srednji sloji ne širijo, ampak se obnavlja blokada med roparsko zajedavskimi srednjimi sloji, ki hočejo biti najvišji, vsemo-gočni in dejansko tudi so despotski na eni strani in kajžarsko podproletarskimi, ki nimajo dostopa do avtonomnih proizvodnih sredstev, ne možnosti za družbeno promocijo in so zato suženjsko-hlapčevski na drugi strani, potem je mogoča privlačna ali nova revolucija. (trockistična ideja nove levice), to zagovarja uporni brat Tilen, ali pa boj vseh z vsemi. Brata mogočnika sta ravno toliko močna, da spravita v norišnico - v blodnico - to je v sodobni zapor

mater in brate s sestro: ta njuna zmaga pa je Pirova. Kajti tudi sama med sabo se pobijeta; Vid pobije Primoža, ko pa hoče nad najvišjega oblastnika - nad Glavarja -, ki je zunaj sošeske, srenje, morda tudi zunaj slovenstva, da ga bo odstavil, da bo sam obnovil staro revolucijo, kar je groteskna starčevska ideja, ne najde več zdravega, upornega, močnega, maščevanja željnega ljudstva. Nova oblast ki jo je Vid sam soutemeljeval, ga je vsega pozaprta v blodnice. Tam se je razkrojilo, znorelo; tam se med sabo ubija. Spet pride do klanja, vendar do najbolj nesmiselnega: do medsebojnega iztrebljanja norcev.

Vrnitev ideološkega pogleda v 30. leta obnova Samorastnikov je torej le navidezna. Je vrnitev, kolikor gre za trganje slepil, ki jih prinašajo 70. leta oz. **Lepotica**. Lainšček pokaže, da ni danes, na Slovenskem nikake lepote; oz. lepota ostaja, in še velika povrh, vendar le v jeziku, v verzih, v Lainščkovi izvirni in izjemno posrečeni obnovi slovenske ljudske balade, v izvirni predelavi Strniševega načela vračanja k narodni pesmi. Lainšček se spusti iz visoko estetske, filozofske, izčiščene v spodnje plasti slovenstva; izraz postane gost, poln, robot, čeprav žlahten od arhajskosti. Kultivirana surovost. Surovost zato, ker popisuje lumpenstil kot resnico esteticističnega stila, kultiviran, ker ne gre za nadaljevanje pouličnega, predmestnega, ljubljanskega ali malomestnega antisloga, kakor ga je najmočneje obnavljal Jovanovič; ne gre za vdor novih psov, izzivov esteticizmu, ki so tvorili skupaj z esteticizmom resnico - skupno podobo - 70. let, obraz in masko, realiteto lumpenproletariziranja celotne nacije in njen beg v fantazme, v imaginarno, v željo, v lepi lošč.

Jovanovič je z dramami od **Norcev** prek **Tumorja** in **Plejbojev** do **Vojaške skrivnosti** dvojček esteticizma, ki ga je vnesel na Slovensko že Javoršek v 50. letih s **Kriminalno zgodbo** ali **Veseljem do življenja**; nadaljeval ga je do **Gasilcev**. Ni po naključju Jovanovič tako ustrezno režiral **Lepotice**. Svetina direktno nadaljuje eno - pretežno, smerodavno boljše, plat Javorška: ta je prvi na Slovenskem razumel pomen in ustroj esteticistične simulacije, nastanka hiperrealitete, ki jo napolnjuje poetična imaginacija praznega lepega stila: mondenost. Če komu, je mondenost tuja in zoprna Lainščku. Lainšček se vrača k zemlji, a ne na način simulacijskega opevanja cerkvic, pašnikov, kozolcev, ki jih junaki Javorškovega **Hotela nad prepadom** (alias **Hotel hrepenenja**) igračasto izdelujejo kot modele, kot rekvizite v višini dvajsetih ali tridesetih centimetrov, jih prenašajo naokrog kot amulete, jih obožujejo in ironizirajo, ker so pač v odnosu do njih vsemogočni, urbani esteti, ki vzvišeno uživajo v estetizmu vaškosti.

Lainščkovo vračanje k zemlji tudi ni tisto iz 30. let. Prežihovo in Miška Kranjca, vidno Grünovi adaptaciji Prežihove Jamnice, v **Pernjakovih**, in v Kranjčevi drami **Pot do zločina**, niti ne v dramatizacijah Levstikovega **Gadjega gnezda**. Zemlja ni več ideologiziran simbol rešitve ali trdnosti, posebno če je obdelovana in če vodi k

človeški solidarnosti, ne pa k pogoltnosti; če je predmet humanizirajočega dela. Proizvodnosti in solidarnosti pri Lainščku ni, ne trpljenja ob delu, značilnega za marksistične dramatike. Nadomesti jih ljudska obrednost, jok zemlje same.

V tej meri je Lainščkova drama mitska oz. del gibanja remitizacije, reritualizacije, remagizacije. Za umetnino je to odločilna stran: jezik slog, duh klenega slovenstva, ki veje iz drame in ki estetsko posodobljeno obnavlja arhaično slovensko govorico, daje poslušavcu vtis pranaturnosti, zveze s tlemi, s tradicijo, z virom. To je sijajna ozemljitev. Lainšček je v tej strani neprimerno bolj ljudsko arhaičen kot Prežih, ki piše včasih precej časnikarski, zglajen, površen, nedomiseln jezik; Prežihovemu jeziku dajejo nadih ljudskosti predvsem dialektalni izrazi, a še ti so bolj spiritus loci, folklor kot pristna arhaičnost. Z izrazom pristna arhaičnost seveda ne mislim na to, da bi moral pristni arhaični jezik zvesto ponavljati nek nekdanji realni jezik, Trubarjev ali Dajnkov, Küzmičev ali Pohlinov. To bi bilo smešno: mogoče je le v prevodih, v prepesnitvah, kjer gre za obnovo nekdanje govorice, pa še tam ne docela. Dramatik kot je Lainšček ki jemlje zgodovinske motive le za estetsko sredstvo, s katerim uporablja najbolj sodobno in kruto resničnost, si tega ne sme privoščiti; dramatik ni lektor.

Dramatik išče duha starine, ki mu naj bi pomagal ustvarjati zvezo z bistveno slovenskim nacionalnim, tudi ljudskim, torej z narodnim v obeh pomenih besede; ki bi mu pomagal kar najostreje začrtati malovrednost današnje buržoazne ločitve od slovenskega ljudskega vira, današnjega bega neproduktivnih srednjih slojev k mondenemu, k izdajavskemu, k razzemljenemu, k simuliranemu, k zgolj postindustrijskemu, k razresničenemu, h gladkemu, k emblemu (najvažnejšemu za Svetino), k simulirani uniformi, k narejenemu, a ne ustvarjenemu. Ustvarjalnost, ki znova dobiva na ceni nasproti narejanju (imenovanemu produkcija, a to ni bila) in prenarejanju (kot parodiranju, Jesihove drame, kot popravljanju prejšnjih tekstov, Jovanovičev tip režije, podaljšan k Pipanu in celotni šoli, kot pretvarjanju, kot slepljenju in kot radikalni samovolji, subjektivitete, čeprav skrite v samovoljo - v avtonomno voljo - proizvodnih estetskih postopkov kot v celotnem ludizmu), se vrača k tistemu, kar edino lahko ustvarja: k stiku z virom, k porajanju, k materi, s tem tudi k domovini. **Lepotica** je brezdomovinska; dogaja se drugje, v pravljičnem, v mednarodnem (glej priimek glavnih oseb); je obnova internacionalne pravljičnice, znane po znamenitih obdelavah (Coc-teauja itn.). **Samorastniki** so slovenska domača pravljičnica, slovenski ep, ki nadaljuje **Krpana** in **Kurenta**, Trdinove bajke in **Dumo**, **Lepo Vido** in **Kralja Matjaža** (tudi v različici Ferda Kozaka). **Samorastneži** so današnja realiteta **Samorastnikov**.

Obrednost Lainščkove odrske govorice je obrednost tistega bistveno slovenskega ali praslovenskega, kar simbolično loči to zemljo od drugih zemelj, jo dela izvirno avtonomno, upravičeno do lastnega obstoja, do tega, da nadaljuje z lastno eksistenco. Zato je modernizirano rearhaizirana govorica utemeljevalna tako za slovenski nacionalni - celo državni - položaj, ker mu

daje legitimiteto, kot za zavest, ki jo morajo imeti pripadniki slovenstva sami o sebi, če hočejo obdržati tisti minimum notranje integritete in identitete, ki je nujna, da njihova kolektivna zavest ne razpade. A medtem ko se je razredni revolucijski val - recimo mu prva revolucija - napajal iz prihodnosti, iz konstruiranja idealnega sveta, ki nas zanesljivo čaka (milenarizem, hiliazem, utopizem, eshatologizem - vera v tretje kraljestvo), se današnji val retradicionalizacije napaja pri preteklem, pri temelju, saj ne da nič več na različne leve in desne utopije, na naivna sanjarjenja o zmagovitem koncu. Tudi Svetina ve, da je šlo za pravljico, pa vendar v **Lepotici** premika ves svet v pravljичnega, krepi zavest, da je vredna in mogoča le pravljичnost, le hiperrealni brezresničnostni svet: da sveta trpljenja, umora, ljubezni, groze, predvsem pa socialno politične akcije ni več oz. da ga le igramo, imaginiramo v avtonomni sferi umetnosti, estetskih doživljajev in uživačev. Lainšček ravna drugače: pravljico raztrga; pokaže, kako je danes v resničnosti s pravljичnostjo, kako so čipke in baržun in najlon in mysticizem uvožene - sposojene reči, kako veljajo za Evropo, ki temelji na socialno razredni in človeški spravi, na pravni in socialni državi, na institucionaliziranem preprečevanju redespotizacije, nacionalni solidarnosti in eksistencialni toleranci, ko se državljanska vojna kaže le kot pozicijska, po trdnih pravilih civilne družbe potekajoča psevdo vojna - simulacija vojne med različnimi razredi; kaže, da so za slovenske razmere vse to mile pravljичne izmišljotine slovenstvo danes ne potrebuje mističnih in uživaških orientalizmov, da bi se z njimi prikrila izpraznjenost smisla, nihilizem.

Uveljavlja se spoznanje, da je slovenstvo usodno podložno materialnemu orientalizmu, despotski strukturi oblasti, roparstvu, brezobzirni nestrpnosti, dogmatizmu, nespravi, ki je nadaljevanje bratovskega spora. Skratka, da živimo v vsem prej kot v pravljici. Smo kvečjemu sredi priprav na novo bratovsko klanje. **Samorastneži** napovedujejo novo državljansko vojno in njen strahotni konec: zmago tujega - zunajnacionalnega - despota, pospravljenje slovenstva in Slovencev v novodobni lager, v norišnico.

Zato je obredna arhajska **Samorastnežev** naricanje. (Prvi je to retrospektivno smer predvidel Zajc v **Otrokih reke** in sploh v svoji poeziji.) Jok v krikih razparani jok za izgubljenim. Pretresena, a prav nič milotožna molitev za mučenimi, prevarjenimi, premaganimi, strtimi, blaznimi. Kolektivna tožba celotne nacije nad krvavo usodo, nad prelito krvjo, nad kolektivnim umorom (Samomorom). Kar bi morala storiti že partizanska pisateljska generacija, a se ji ni posrečilo, saj je kljub revolucijski vročici izhajala iz evropsko avstrijskega civilnega duha in je zato lahko le ideologizirala, Bor v **Težki uri**, heroizirala Zupan v **Rojstvu v nevihti**, sentimentalizirala, Miheličeva v **Svetu brez sovraštva**, kriminalizirala, Bor v **Raztrgancih**, retorizirala, Remec v **Volkodlakih** (vsa ta generacija je pisala skoraj časnikarski, vsekakor pa urbani (zirani) jezik), je storil zdaj Lainšček, čeprav nikakor brez povojne tradicije Zajčevih, Strniševih, Šeligovih itn, dram.

Vrsta povojnih dramatikov je polagoma vrtala v slovensko preteklost, v vir medvojnega dogajanja, v globlje - arhetipsko socialno svetovne - vzroke državljanske vojne oz. vojne med brati, razpada arhaičnega bratovstva, prodora primarnega kaosa v civilno družbo, zamenjave dela in molitve z umorom, reda z brezumjem podivjanega talionskega zakona maščevanja. Odkriti te vzroke pomeni odkriti pravo zlo in se zavedati, kakšnega pomena je civilna družba. Kako zlahka smo civilno družbo v prvi polovici tega stoletja zapravljali, ker je nismo imeli za svojo; ker je nismo dovolj ponotranjili; ker smo jo preveč dojemali kot vsiljeno od tujcev, od gospodarjev, od avstrijskih Nemcev. Šele zdaj spoznavamo, da si jo moramo - kot vse - pridobiti sami. Zdaj vemo, da civilno družbo vsak hip ogroža morivski kaos rebarbarizacije; da je ta kaos druga plat polisa - kozmosa; da živimo nenehoma ob prepadu in celo na nič; da je zemlja ena redkih trdnosti, ki nam preprečuje propad v nič; in da je - kar ve najboljše Strniša, **Žabe**, **Ljudožerci** - pot k smislu pot skoz okna, skoz prazna mesta na eno stran, pot na novo utemeljene religije.

Lainšček dela analizo tega medvojnega dogajanja - prve revolucije - in prognozira ponovitev tega dogajanja, če ne bo prej prišlo do obnove oz. šele resnične utemeljitve polisne družbe. Ta prognoza ni apokaliptična, dramatik ne veruje več v eshatološkost dokončne Odrešitve; je katastrofična, kataklizmična. Druga revolucija (vojaška diktatura) bo vodila v absolutni zlom upornikov; v absolutno zmago despota. Takšno zmago so ugotavljale že tiste slovenske drame, ki so upodabljale male »revolucije« na povojnem Slovenskem, male upore posameznih skupin, tako revijaške iz leta 1958 kot perspektivaške iz leta 1964 in nazadnje študentske iz leta 1971; transformirano so jih naslikale Rožančeva **Topla greda**, Kozakov **Kongres**, Jančarjev **Disident Arnož**.

V smer, v katero je tako odločno zastavil Lainšček, so se napotili tudi drugi, Božič, z **Avguštinovo vrnitvijo**, Jančar z **Velikim briljantnim valčkom**, Šeligo z **Ano**, itn. Vsi zaporedoma ugotavljajo, kaj bi pomenila državljanska vojna v novi obliki, tokrat - kot druga, kot že na refleksiji utemeljena - namreč nenaivna, brez ideološko fanatičnega eshatologizma, oborožena z zgodovinskim spominom, z vednostjo o nedobrih posledicah prve revolucije. V prvi revoluciji sta se borili na življenje in smrt dve veri v nebesa zoper dva pekla; zdaj bi se borili med sabo le še pekli, množica peklov. Razdrobitev - razpršitev - celote, trdnega, enotnega v naključne zamenljive člene, kar je (bila) struktura ludizma, bi se zdaj aktivirala v nešteto posameznih granatnih drobcev, ki bi udarjali naokrog po zakonu naključja, bi bili brez enotne smeri, se ne bi grupirali niti v zanesljive velike tabore-snope. Katastrofa pomeni pobesnelo entropijo; ne izraža ta paradoks najboljše stanje, o katerem govorim in ki ga slika današnja slovenska dramatika?

Obred smrti, magija umora, mit vojne vseh zoper vse je ena plat **Samorastnežev**; obenem s to že razkrivamo drugo, nasprotno: ves čas gre za demagiziranje, za razčaranje kakršne koli možne obnove

velikih, samouverjenih, prihodnost prinašajočih socialno zgodovinskih akcij; gre za strašno opozorilo, da je danes vsaka obrednost obrednost smrti. (Opozorilo je namenjeno tudi mladi kulturniški desnici, ki se zaradi zveze s svetinovskim esteticizmom ne zaveda, kakšnega hudiča kliče iz steklenice; morda meni, da se bo vse končalo pri obredni simulaciji - mislim na **Scipione**.) Mit je v **Samorastnežih** ves čas temeljno demitiziran. Svetina je vzel staro pravljico in jo predelal v večnost pravljичno simuliranega. Lainšček jemlje novo pravljico, enega temeljnih slovenskih revolucijskih mitov (poleg **uvoda h Krstu pri Savici, Martina Krpana in Hlapca Jerneja**) in ga destruira. Pokaže na razliko med tem, revolucijo in revolucijsko slovenstvo utemeljujočim mitom na eni in današnjo dejanskostjo na drugi strani. V tem, da Svetina ponovi stari naslov pravljice, je redundantna informacija, ker gre za identiteto. Lainšček ponovi deformiran naslov z ravno nasprotnim namenom in učinkom, kajti napisal je dejansko nesamorastnike ali zopersamorastnike; razkroj samorastnikov.

3

Napravimo primerjavo med Prežihovim in Lainščkovim tekstom. V nobeni točki si ne ustrezata. Lainšček razdira stari mit; njegova pričakovanja, vero, vrednote kaže kot slepila. Starega mita ne zamenja z novim, tudi ne z avtomitizacijo Pesnikovega - Prerokovega Jaza, značilno za mitizem ludizma (pri Filipčiču, posebno v **Filetu, baronu Münchausnu**, a tudi v **Ujetnikih svobode** in drugod), ki išče - najdeva edino mogočo mitsko točko verske gotovosti v samoveličju Izmišljevalca.

Lainšček ostaja trd, neizprosen, nesamoljuben, prav nič buržoazen v pomenu tiste samovšečne dekadence, ki je vdrla na Slovensko s Šalamunom in se prijazno samoironično predstavljala posebno v Rudolfovih in Jesihovih dramah. V tem pogledu je njegova drama skrajni realizem (podobno kot **Avguštinova vrnitev** in **Ana**); celo verizem. Kot umetnik, to je človek, ki ne slika tega, kar je pravkar bilo, kar je torej že dovolj splošno znano, ampak čuti, kar nastaja, kar prihaja, ravno to pa je najstrašnejše, slika spor - bratovski spor - o katerem danes sicer govorimo, a ga razumemo kot temo prve revolucije, ne zavedajoč se, da gre za arhetipsko temo sveta-družbe: da se tak spor nujno zmerom znova udejani, če ga ne zavrne civilna sprava: da ga drži barbarska, to je, civilno nespravljena družba odprtega: da ga vsiljuje kot nenehno akutno nevarnost. Kajti ravno na trditvi, da je edini zmožen preprečiti državljansko vojno, se skuša legitimirati in upravičiti despot, to je sila, ki drži vse člane družbe v podrejenem, nemalokrat suženjskem položaju, češ, na ta način so različni, razlikujoči se onemogočeni, da bi prešli v medsebojni nerazumni pobjoj. Despot in bratovska vojna se skladata kot dve plati istega. Pod despota bratovska vojna potihem ves čas

vre in le čaka, kdaj bo despot toliko oslabil, da bo mogla izbruhniti Natančno to je položaj današnje Jugoslavije in Slovenije Lainšček sluti in z vso ostrino upodablja zgodovinsko eksistencialne tendence, ki so v slovenskem svetu.

Primerjavo začnimo z likom Hudabivške Mete.

Z Meto je ustvaril Prežih idealen lik. vendar toliko stvarjen, da se je zdel ne le verjeten, ampak nujen. Posrečila se mu je izredna sinteza vsestransko vrednega, čudovitega in življenjskega: spoj svetnice in junakinje. Natančno to je bila osnova Prežihovega odnosa do sveta, ki je združeval komunizem s krščanstvom. (Tu je tudi psihološki vir njegovega osebnega neuspeha v povojnem stalinizmu). Obenem je bila ta združitev nezavedno-zavedna želja večine Slovencev iz 30. let. Heroiziranje brez krščanskih momentov je vodilo v surov, skoraj ciničen, manipulanten, zgolj vojaško pojmovan agresivizem; v to smer je silil domači stalinizem, ki je bil zategadelj povsem brez posluha za tragedijo. Krščanskost brez herojskosti pa je bila premalo ambiciozna (Majcnove Matere). Vračala je k tistim starim slovenskim lastnostim, zaradi katerih je revolucija predvsem nastala: k ponižnosti, vdanosti, celo k hlapčevstvu, trpnosti, to je k odsotnosti subjekta, avtonomije, samobitnosti, avtodeterminacije, svobodnega vojščaškega duha.

Meta je mlada in izjemno lepa; je simbol mladosti in lepote slovenskega naroda. (»So se gospoda zagledali v prelestno Metino telo; nikdar baje še niso videli tako lepo izoblikovanih nog, tako bele kože in tako zapeljivega čara«). A ta lepota ni bila zgoljtelesna, spolna; postala je lepota same nature. S tem je simbolizirano slovenstvo kot narod, enak lepi naturi. (»Meta je bila med vsemi zbranimi ženskami v Dobrli vesi najlepša. Bila je kot sonce, pred katerim se je moralo vse skriti«). V tej lepoti je bila torej prva - Slovenci smo prvi. Njena lepota se je ohranila tudi tedaj, ko se je Meta postarala, se pravi, ni bila odvisna od naravnih zakonov staranja; bila je nadnaravna, duševna; - tudi v tem se vidi Prežihovo krščanstvo. Bila je stvar značaja, osebnosti, duše. (»Še potem, ko je zlegla že devet otrok, je bila še zmerom zravnana, gladkih lic, živih oči«. In nazadnje: »Ko je bila že vsa siva, vsa sključena od dela, prevar in trpljenja, ko ni od njene lepote ostalo nič več drugega kot njene globoke, svetle oči«. Oči so simbol človekove moralne lepote in moči.

Prežih Metine pozitivne vrednote še razširja in pogloblja. (»Iz nje je blestel neki nepremagljiv čar lepote, materinstva in moči.«) Moč materinstva je še višja kot lepota; je klasična slovenska vrednota. V tem Prežih nadaljuje Cankarja, njegov lik matere, nadaljuje mučeničco, trpečnico, izkoriščanko, čisto žrtev, a ji dodaja ponosno, svetlo aktivitetu in telesnost, ki je Cankarjeva mati nima; s tem Prežih prestavlja materin lik bliže junakiniji. Vendar to ni junakinja tipa Atene, le možače, zgolj čisto nedolžne, zgolj borke in umnice. Vrednota materinstva sega dlje nazaj kot v krščanstvo; gre za načelo samega porajanja sveta. Sega v matrifokalno družbo in k zunajspolni porajevalnosti vsega živega. Tudi v tem je Meta arhaično mitska

figura. (Vse to kažejo tudi različne dramatizacije Prežihove novele.) Sama spravi h kruhu devet otrok: večina jih preživi. Je rojevalka zatiranega, izkoriščanega razreda in s tem celotnega slovenskega naroda. Simbolno je mati slovenskega naroda. Je simbol plodnosti; poraja kljub zunanjim pogojem najstrahotnejše revščine. Prežihova predpostavka-vera, s katero se je večina levice in sredine strinjala, je bila: zunanje socialne razmere je treba spremeniti, izboljšati; porajevalska slovenska moč bo ostala, in naj ostane. Torej idealna rešitev. Pričakovalci niso računali, da se bo narod začel usrednjeslojevati, nataliteta zmanjševati do kritične, porajevalska moč ugašati, razmere pa se niti pol stoletja po izidu novele oz. po revoluciji vračati k predvojnemu stanju. Takšna predpostavka je bila za versko levico nemogoča.

Metina plodnost ni le biološka, telesna, živalska, arhaična. Tudi tu se uveljavi Prežihovo krščanstvo: Meta je skrajno solidarna s svojimi otroki: povsem jim je posvečena. Plodnost se nadgrajuje s skrajno etičnostjo in religioznostjo. »Živel je za svoje otroke«. »Prezir, ki je gradil med njo in ostalim svetom vedno višji plot, jo je na drugi strani družil z njeno žvotjo v zmeraj močnejšo skupnost«. »Moje srce je tako posušeno, da ne čuti nobenih drugih skomin razen ljubezni do vas, do svoje krvi.«

4

Nova vrednota: kri.

Naj se je slovenska levica še tako ideološko in negativno opredeljevala do desnice, odklanjala Blut und Boden teorijo, sama ji je nasedala; upor leta 1941 brez te teorije, seveda predelane za slovenske razmere, ni mogoč. Šele stalinizem je teorijo razbil, saj je ljudi načrtno selil z zemlje, jih delal odvisne od Partije in ne več od narodnih tal; skušal jih je raznarodovati - Slovence jugoslovenizirati. Tega načrta ni mogel izvesti, ker je leta 1948 potreboval zaledje v narodu, to pa je dobil predvsem v obujanju nacionalnih čustev, enako kot SZ leta 1941 v obuditvi ruskega patriotizma. Večja nevarnost se pojavlja v drugi polovici 80. let, v času obnove veliko srbskega nacionalizma, jugoslovenarskega integralizma, ki zna povzročiti hujše spore, kot so bili v stari Jugoslaviji. Nekoč so se Srbi čutili zmagovalci. Zato so imeli dobre živce in so računali z zmago na daljši rok. Danes se čutijo ogroženi ne le od Albancev, zaradi najnižje natalitete, zaradi popuščanja vitalnosti, razkosani, z izgubljenimi identiteto, šibki. Zato je njihova reaktivizacija hujša in bo dobila bolj odkrito fašistične oblike kot prej. Vendar velja isto tudi za Slovence. Če se bo njihova ogroženost stopnjevala, če se ne bo umirjala v polisu, bodo začele tudi tu prevladovati fašistoidne težnje desne - nove, druge - revolucije. V prvi revoluciji pa se je zdelo, da so krščanstvo, zemlja (kri) in razsvetljenstvo pomirjeni, usklajeni, dokončno pobrateni; torej sinteza solidarnosti, aktivitete

in uma (Kocbekova pozicija.) Razsvetljenstvo in krščanstvo sta bili zagotovili, da zemlja in kri ne bosta vodila k omejenemu domačinstvu, kjer je obtičala katoliška politična ideologija in ne k ekspanzivnemu osvajanju zemlje, kamor po notranji tendenci sili aktivizacija krvi. Vrednoti proletariata in univerzalnega internacionalnega občestva sta omejevali krvno nacijo na del skupne celote. Ne tako v drugi revoluciji, če bo desna.

Kri in zemlja sta vrednoti, ki se začenjata danes ponovno uveljavljati, deloma kot nujna ozemljitev - po pretiravanju z ultralevičarsko razzemljitvijo deloma kot obramba lastne, slovenske zemlje, ki je v osnovi edini garant slovenske identitete. Ko se priseli na določeno zemljo preveliko število pripadnikov druge nacionalnosti, ki so dejansko tujci, se loteva domače nacije živčnost; zadeva je znana iz živalstva, iz Lorenzovih poskusov. Žival prežene tujo, ali pa ji mora odstopiti del svojega življenjskega prostora. Takšno odstopanje je mogoče, vendar v civilni družbi, kjer so določena pravila, ki se jih mora priseljenc držati; tega so se dobro zavedali že stari Grki.

Barbare so držali proč od sebe, potegnili so ločnico med sabo in njimi; a to ni le znamenje njihovega etnocentrizma ali šovinizma, kot misli naivno univerzalistično razsvetljenstvo. (To je v - recimo francoski - praksi seveda povsem drugačno od teorije; je hudo, hudo šoviniistično!) Prej je znamenje modrosti in realizma. Zavedali so se, da mešanje polisa in barbarsko despotske družbe vodi v kaos in rebarbarizacijo; da je zato treba za vsako ceno utrjevati limes pred barbari. Barbari hočejo enakost, a tako, da pri tem podro težko vzdrževani in visoko diferencirani sistem polisa. Barbarom je predvsem do ropanja, do vojaškosti - kar so tudi pokazali, ko so razbili še zadnjo, čeprav despotizirano obliko rimskega polisa. Barbari so po opredelitvi anticivilni.

Grki so vedeli: različnost je mogoče vzdrževati kot pluralno počelo generiranja medsebojnih odnosov v neki družbi le v primeru, če je na zunaj zagotovljena minimalna identiteta družbe. Na zunaj pomeni nasproti barbarom, ki so en tip drugih. Drugi je za krščanstvo predmet in subjekt ljubezni, za etnocentrične družbe sovražnik, predmet in subjekt vojaške akcije: medtem ko je polis med obema. Krščanstvo ni uresničljivo kot državno družbena realiteta; kadar je to poskušalo, se je etatiziralo, etnocentriralo (v eno, drugim sovražno Cerkev, v določene katoliške, protestantske države itn.)

Takšno je bilo tudi slovensko krščanstvo 19. stoletja.

Prežih je v svojih pogledih bistveno bolj evangeljski od slovenskega klerikalizma. Odtod tudi uspeh slovenske levice, ki se je čutila evangeljsko, terjajočo ljubezen do vseh, posebno do zatiranih in izkoriščanih, preganjanih in trpečih, solidarnost z vsemi, konec razrednih in oblastniško pogojenih pregraj. Polis se zaveda neuresničljivosti absolutne odprtosti in enakosti; ve, da vodi absolutna enakost v iluzije milenarizma, s tem pa v obnovo najmanj zaželenege: v despotijo. (Kar je storil stalinizem.) Polis zahteva pravne norme, ki morajo veljati in ki prav tako ločujejo kot združujejo.

Propagirati zgolj združevanje (tudi Združeno delo, bratstvo in edinstvo, enotnost naroda s Partijo, enotnost Partije itn.) vodi v pretirano razdruževanje, parceliranje, razkosanost, dezintegracijo - kar vse opažamo danes na svoji koži. Realiteta se pač ne da fascinirati z magičnimi obrazci nesamokritičnih ideologov.

Vrednoti krvi in zemlje sta prvini, brez katerih očitno ne gre in ki materializirata nujno ločevanje; ne le razločevanje. Nemški rasizem je bil čezmeren imperializem, ki mu ni šlo za skupno-ločeno življenje nacij in ras, ampak za despotsko nadvlado ene - nemške - nacije in skozi njo bele rase nad drugimi. Iste tendence kažejo današnji rasizmi, muslimanski - iranski - arabski in črnski. Svet se moti, ko vidi edini današnji rasizem v Južni Afriki. To je beli rasizem. A zahodna civilna družba je kot polisna edino pripravljena na avtokritiko: edina sploh pozna javno umno institucijo avtorefleksije. Barbarske družbe so usmerjene le na zunanji vojaški uspeh. Zato jim je laž ali slepljenje sveto, če služi uspehu; zato niso razvile principa *ratia*, ki postavlja razliko že v identiteto in ne nasproti identiteti kot le sovražno nasprotje. (Bolgarija ne priznava več nacionalnih manjšin in s tem ne nacionalnega problema.) itn.

Najhujši vojaški nasprotnik fašizma stalinizem je razvil rasizmu zelo sorodno vrednotenje. Kaj pa je veličanje zgolj enega razreda drugega kot socialni rasizem? Posebno še tedaj, ko ta razred sploh ni realno upoštevan, ampak govori in nastopa v njegovem imenu militaristično partijska psevdobirokracija? Ravno ker se razred in rasa v tem pomenu poistovečata, meščanski in delavski razred pa sta imela med vsemi teorijami najbolj univerzalistične aspiracije, je treba iskati v drugi smeri oz. obnoviti iskanje, kakor je značilno za polisne družbe. Širše svetovne skupnosti pa tudi ožje znotraj nadsacionalnih držav morajo upoštevati v enaki meri skupnost človeškega rodu, solidarnost (krščanski moment) in različnost rodov, plemen, nacij, skupin, ras, kulturnih obrazcev, ver, razredov, tudi različnost nacionalnih delavskih razredov in celo različnost - profesionalnih in regionalno pogojenih - delov enega samega nacionalnega razreda. Tisti, ki se sklicujejo na enotnost in identično naravo delavskega razreda bodisi na svetu bodisi v Jugoslaviji, so pač hoteni ali nehoteni stalinisti, saj realno s tem mislijo na enotno vodstvo ekskluzivne Partije, torej Despota, kajti delavstvo je lahko realno enotno-identično le v razmerah skrajnega ekonomskega in pravnega suženjstva. Ta ideal so si zadali rdeči kmeri a je inherenten slehernemu stalinističnemu milenarističnemu gibanju.

Prežih postavlja slovensko zemljo in slovensko kri v prvi plan. Zemljo kratijo Slovincem tujci - Karničniki se potujčijo, postanejo Karnitzschniggi - in domači oblastniki, ki so podložni tujcem in delajo zanje, obenem pa držijo družbo razdeljeno na absolutne oblastnike in na nemočno rajo; ta delitev nima s civilno družbo nobene zveze. Dejansko pripada zemlja - na Koroškem - slovenskemu rodu in tistim, ki jo obdelujejo: proizvodnim razredom. V prejšnjih časih so bili proizvajalci kmetje, dninarji, sekači, knapi; v

času 19. stoletja, iz katerega je - po Marxu - sodil Prežih, v času industrijsko tovarniške družbe so bili to predvsem brezpravni proletarci. V sredi 20. stoletja, v času prehoda k postindustrijski, netovarniški, informacijski itn. družbi pa se je pojem delovnega razširil, predvsem diferenciral; delovni človek je tako direktor kot knap, tako menežer kot čistilka. Tam, kjer tega ne upoštevajo, postanejo direktorji mali orientalski despoti, brez delovnih zmognosti, znanja itn., čistilke pa stari proletariat ali celo vzhodnjaški podproletariat. (Ponekod v Jugoslaviji je situacija podobna temu modelu. Odtod tudi potrebe tako po despotizmu kot po ponovni revoluciji, ki more utrditi le natančno ta isti despotizem, čeprav z drugo ekipo.) Nova delovna plast se lahko čuti kot delavska, lahko pa tudi kot najrazličnejši deli srednjega razreda ali točneje srednjih razredov. A tudi srednji razredi so lahko mali despoti, zajedavci - recimo odvečna administrativna sila, ki živi na račun dejansko proizvodnih, celo direktorjev in menežerjev, pa naj se zdi to še tako paradokсно! - in roparji - recimo pripadniki politbirokracije, ki z državnimi in paradržavnimi ukrepi preprečujejo večanje zaslužka proizvajalcu in ga prelivajo lenuhu ali zajedavcu.

Povsem nekaj drugega pa je vprašanje, kako organizirati družbo, da bi vsak lahko delal; to je vprašanje o brezposelnosti, tudi o ti. notranji, skriti. Tega vprašanja Jugoslavija danes ne zna rešiti. Čedalje bolj reproducira in večja despotizem, to je ropanje in zajedanje, in izkoriščanost. Natančno to je ena izmed tem Lainščkovih **Samorastnežev**.

5

Prežihovi samorastniki so naturna bitja: so humanizirana natura. (»Vi niste kakor drugi otroci - vi ste samorastniki. Vi se niste odzibali po zibelkah, vaše zibelke so razgoni, brazde, zare, kjer vas je žgalo sonce in vas je močil dež...Kjer stojite, poženite korenike.«- jim pravi mati Meta.) Niso pripadniki različnih ras, različnih nacij, različnih očetov; različna razredna pripadnost je že vnaprej odpadla. Vsi so bratje in sestre: krvna skupnost. Rod - tako v pomenu ene same monogamne (čeprav ovirane - a ovirata jo Cerkev in gosposka, ne Meta in Ožbej! ne Prežihova ideja!) družine kakor tudi družine v širšem, v simboličnem pomenu: celotne slovenske družine-roda - naroda. To konotacijo, to simbolno razširitev je čutil ob branju vsak vsaj levo nastrojeni - Slovenec.

Samorastniki so na enem od planov - a na zelo bistvenem - bratovstvo. So obnova arhaične skupnosti, ne polisa. Družba, ki bo temeljila na takem bratovstvu, ki je osnova bratovščini (partijsko sektaški zavezi - njena skrajna meja je tovarišija, vojskaška skupna solidarnostna usoda; na tej točki se stikata Kocbek in Partija, ne bo mogla razviti strukture polisa; in je - po letu 1945 - tudi dejansko ni mogla.

Jože Tisnikar:
Zmagovalec,
olje - tempera,
1974

Bistvo za polis je ukinitvev - preseženje - bratovstva v civilni družbi. Do sočloveka nisem več brat, ampak občan, ki ima enake dolžnosti do človeka kot brata in sočloveka in do države, ki jo je sam izbral, ki voli njene zakone in predstavnike, s tem pa obliko skupnega življenja. Zakon je postal močnejši od krvi, vezava na zakon, ki je pravna substanca polisa, močnejša od vezave na - ožjo ali širšo - družino. Tudi to se v mnogih predelih Jugoslavije še ni dogodilo. Ljudje so vezani na oblast kot na despota: zakon jim pomeni videz, alibi, ki ga ima vsak pravico kršiti: intimno so vezani krvno, na sorodniške odnose. Ti jim pomenijo čustveno in pozitivno vsebino izraza bratstvo edinstvo.

Bratovstvo pomeni veliko gotovost: pripadnost naravno istemu, krvi. Dolžnost brata je, da brata ščiti, da ga maščuje, mu pomaga itn. kot bratu, ne pa kot človeku, ki ima prav. Pravica je podrejena bratovstvu (ekstremno vzeto: rasi - rasizem bratovstva!), ne pa bratovstvo pravici kot v polisu, kjer se bratovski odnosi končajo, ko gre za javne zadeve, za veljavo pravice in resnice. Tudi resnica je v polisu nad bratovstvom; le tako je sploh mogoča: le tako je - v grštvu - sploh nastala. V arhaičnih družbah je resnica »interes« etnije, narava njihovega boga ali svetega. medtem ko so drugi bogovi in druge etnije že vnaprej lažni, nepravični, nepodložni resnici in pravici; zato smemo delati z njimi kot s tujci in s tem s sovražniki. Spomin na to je še v atenskem polisu; izgon iz polisa je enako hud kot smrtna kazen; tujci nimajo državljskih pravic itn. Se pravi, pravica - biti ščiten od bratov - se kaže tudi kot strahotna podrejenost, kot dolžnost, ki je breme: kot teror. Zato govore

etnologi zmerom o bratstvu-terorju: sintagma je dvojna. Govoriti o bratstvu kot edino pozitivnem, pomeni nasedati avtomagiji sleherne etnije, pomeni govoriti neavtokritično iz centra te etnije. Sintagma bratstvo - edinstvo prevaja skrito dvojnost pozitivnega in negativnega.

Enotnost je polepševalno ime za teror, za silovito, takorekoč naravno podrejenost vsakogar bratovstvu, enotni etniji, katera ne prizna svobode posamezne osebe, njene pravice do lastnega odločanja, do lastnih izbir, do izbir novih »bratov«, to je prijateljev, ljudi, s katerimi sklenemo nove zaveze, povsem neodvisne od rodu in krvi, odvisne od duhovnih, moralnih in drugih sorodnosti. Grško prijateljstvo ni bilo le homoerotična zadeva; bilo je tudi vmesna stopnja modelu enakopravnih svobodnih državljanov. Zaradi bratovskega terorja (enotnosti, ki je naravno fizikalen pojem, tako trdna mora biti) v bratovstvu pri tehtanju med ravnanjem po vesti in ravnanjem po dolžnosti do brata zmerom prevaga drugo. Prav to dolžnost je preseglo krščanstvo; ne pa še židovstvo. (Oz. židovstvo v določenih točkah, predvsem v prerokih). Bratovska dolžnost je barbarska dolžnost, ki je glede na dejansko univerzalizacijo človeškega rodu nižja dolžnost, saj je v skladu z nižjim pojmovanjem resnice in pravice, predvsem pa ne dopušča svobode in notranje vesti. Rod je v Samorastnikih važnejši od osebe-to potrjuje analiza celotnega Prežihovega dela; čeprav se je Prežih trudil, da bi osebo sintetiziral z rodom. A jo je vendar podrejal - odtod tudi nagnjenje h kolektivnim romanom, kjer je prava oseba kolektiv, ne posameznik. Odtod tudi vzrok za njegovo pripadnost komunizmu, ne pa socialni ali krščanski demokraciji. Meta je kot oseba svetnica-heroj. Je izjemno močna osebnost, ki ravna po vesti; a ta njena vest je vest vloge: matere oz. ljubice, ki terja enakopravnost v tej družbi. To je enakopravnost vloge, ne singularnega. Ker je vloga za Prežiha del nature, natura jo je oddelila, vloga pri njem in zanj ni prazna, kot je v ludizmu; vloga je zanj še večkrat poklic, je poklicanost. Matere ne more biti brez ljubice, sopripadnosti dveh v družini ne brez močne ljubezni do partnerja, ki je več kot partner. Partner je pojem civilne družbe. Za Prežiha pa ljubi in ljubica izpolnjujeta narek nature: zato je njuna ljubezen naravno usodna. Tudi ta znamenja razkrivajo Prežihovo arhaično mitskost.

Bratovstva nikdar ne smemo jemati le samega zase. Prežih je to dobro čutil - posebno v tisti svoji plasti ali ravnini, v kateri je bil kristjan. (Bil je tudi nemalo poganski, vezan na svobodno naruro.) Vedel je za teror, ki vlada v rodovni družini. Da bi ga odstranil, se je domislil nečesa posrečenega in ideološko uspešnega, fascinantnega.

Bratje in sestre so zmerom tudi otroci. Bratstvo je zmerom vezano navzgor, na očeta, na patriarha; despot je etatizacija vrhovnega - nad mnogimi ljudmi vladajočega - patriarha. (Tak je pri Lainščku Glavar; vendar nastopa le v pripovedovanju, le kot nenehna grožnja najvišje oblasti, ki je povsem neusmiljena in nečloveška.) Patriarh odloča o vsem. Ima tako rekoč absolutno oblast, čeprav se mora držati šeg in običajev, lastne etnije ustnega izročila, ki je enako

trdno ali celo trdnejše kot pisani zakon. Prežihovo krščanstvo in nestalinistični komunizem, pridobljen v 20. letih, a na osnovi še stare avstrijsko evropske, kljub vsem deviacijam in nerazvitosti civilne družbe - zgodovine, sta pisatelja usmerjala zoper despotizem in patriarhalizem. Zato Prežih ni hotel biti katolik, kaj šele klerikalec; zato se je upiral avstrijskim fevdalcem, veleposestnikom, kapitalistom in njihovim slovenskim naslednikom v 20. letih. Njegova krščanskost je bila v bližini evangeljskosti, njegova civilnost prav nič kapitalistično buržoazna. Prišel je na idejo, da pokaže dva tipa družine: negativnega in pozitivnega. Negativnega naj vodi despotski oče - model patriarhata; pozitivnega ljubeča, dobra, solidarna, požrtvovalna, enakopravna mati - model matrifokalnosti.

Prav na primeru **Samorastnikov** lepo vidimo, zakaj je izraz matriarhat napačen. Patriarhat govori o gospostvu, to pa je zmerom gospostvo moškega oz. žensk, ki moške posnemajo. Matrifokalne družbe so tiste, v katerih je mati fokus, križišče, kristalizacijska točka, ognjišče, varnost - v bistvu: rodnica in varuh - družine, ne njen gospodar. Mati pomaga, ne odloča. Mati omogoča, ne preprečuje. Mati je solidarna, ne prepoveduje. Spodbuja, ne zatira. Na drugem mestu imenovane lastnosti so lastnosti, ki jih je Prežih pripisal staremu Karničniku, surovemu izvajalcu patriarhalnih pravic, mučivcu in ubijavcu, na prvem Meti kot simbolu slovenske matere, okrog katere in na katere temelju nastaja nov tip bratovstva: nepatriarhalni, nezatiravski, nerazredni, ljubezenski, solidarnostni, strpni tip. (Skrajna Metina toleranca do nesrečnega zapitega Ožbeja, ki ji v ničemer ne pomaga, ji je zgolj v sramoto in na plečih, a se mu ne odpove!)

6

Tudi tu je hotel Prežih sintezo in jo je - na ideološkem planu - tudi dosegel. Metini otroci - samorastniki bodo bojevita vojščaka četa, nosivci revolucije, moškega aktivnega in aktivističnega načela, Meta simbol trpnega, razumevajočega, strpnega, sila, ki vse zaobjema in ki ne dopušča, da bi se kar koli izgubilo. Meta je zastopnik ženskega Boga, celo Kristusa, kot si ga nekateri slikajo danes, kot žensko: sinteza Jezusa in Marije. Prežih ni predvidel dejanske prihodnosti, v kateri se je materinsko trpno strpni princip povsem umaknil aktivističnemu, ta pa je postal surovo nasilje. Lainščkovi **Samorastneži** so drama o zlomu matrifokalnega, razumevajočega, solidarnostnega, o tem, da je mati povsem izigrana, a ne več od starega patriarha Karničnika, pač pa od lastnih sinov - otrok. Ti prevzamejo vlogo starega očeta. Kot despota mater najprej zavržejo, ker hoče vztrajati pri enaki ljubezni do vseh, nato jo - oba despota, Vid in Primož - mučijo, dokler je na koncu Vid ne da ubiti. Matricid, nič manj strahoten kot v antični tragediji. Po svoje še strahotnejši, ker je Klitamnestra - v **Oresteji** - sama

zločinka, čeprav dela v skladu z arhaičnim materinskim načelom in se maščuje po talionskem zakonu (možu) Agamemnonu, ker je dal, kot misli, ubiti - žrtvovati - njuno hčer Ifigenijo). Orest maščuje očeta - pač patrilinarna ali patriarhalna linija. Za maščevanje ima nekaj razlogov: predvsem dolžnost sinovstva (ki je enako močno ali še močnejše kot bratovstvo). Koga maščujeta Vid in Primož? Nobenemu talionskemu zakonu nista zavezana. Delata iz gole preračunljivosti, egoizma, majhnega koristoljubja: iz popolne odsotnosti najosnovnejše solidarnosti. Kot zločinska simbola prevajata družbo, v kateri se je solidarnost razkrojila do zadnjih meja: do stanja, ko dela sin z materjo-rodnico enako kot z odvečnežem in nasprotnikom, ki ga motita in se ju po utilitarno racionalni logiki znebi. Med ljudmi ni nobenih notranjih vezi več: totalna anomija, razpad vseh vrednot.

Prežih je ustvaril Meto tako, da se vidi njegova in njena krščansko evangelijska zaveza. Zato ni napisal tragedije, ampak eroiko (o Meti, ki vse zdrži) in moraliteto-martirij (o Meti, ki jo mučijo, a ne popusti). Oboje je bilo osnova za enobejevsko dramo-svet. Lainšček piše današnjo - nihilistično - tragedijo: tragedijo sveta, v katerem ljudje niso vezani na nobeno višje načelo več; v katerem je bratovstvo prazna beseda; v katerem čaka matere muka in smrt. **Oresteja** je tragedija polisa. Lainščekovi **Samorastneži** so tragedija, ki jo piše dramatik iz zavesti nujne obnove polisa, torej iz horizonta polisa, a slika panbarbarizacijo človeškega - slovenskega življenja. Pride do natančno istega zaključka kot Šeligo v **Ani**.

Ta svet mora streti tako otroke kot matere.

Prežih o tem še nič ne ve. Noče vedeti, ker pripisuje spore-vojno med otroci (ljudmi) le razrednemu, kapitalističnemu svetu, socializem pa si zamišlja kot stanje harmonije, to je, humanizirane - popravljene, v duhu idealov in človeških vrednot vsega negativnega, razdiralnega očiščene - nature, Metini otroci so že del-napoved model, vzor - novega sveta; bojna revolucijska četa, ki ga bo osvojila in utelesila. (Lainšček iz tega izhaja in kaže starejše brate kot voditelje prve revolucije in njene koristnike.) Tako jih je slovenska zavest tudi gledala; v samorastnikih so se slovenski revolucionarji prepoznali. Prežih jih opisuje idealno. (»Lepi so bili tudi vsi njeni otroci, vsi visoko zrasli, ravni, močni, žarečih oči, kar so vse imeli od nje. Metina samosvojost se je zmeraj bolj oprijemala otrok«). Samosvojost ni samovoljnost, ampak samobitnost: emancipacija, ki pomeni samodoločljivost, avtonomija glede na dani etablirani svet Avtonomija je pojem polisa.

Stalinizem zahteva suženjsko podaništvo, polis samoodločbo; slovenski levičarji so tako razumeli Lenina: samoodločba narodov enako kot samoodločba zrelih oseb. Lenin jim je bil tip ljudskega voditelja, ki je ravno nasproten despotu; Lenin ljudi osvobaja iz odvisnosti. Lenina so imeli za figuro polisa, le da so ta polis sintetizirali s kozmosom oz. kozmopolisom, z univerzalizacijo polisa; rekli so ji internacionalizem. Dejansko so polis spajali z milenarizmom, kar ne gre; kar je le proizvod infantilne želje. A

Slovenci so bili v 30. letih še na stopnji infantilizma. Revolucija kot sredstvo in cilj je bila zbir želja. Realiteta revolucije - njena krvava stran - je bila edino, kar je prizemljevalo sanjarije. Tako so postali cilji preveč sanjarski, realiteta preveč prizemno surova: sredstvo (vojaški boj) se je ločilo od cilja (paradiža na zemlji) in ga povsem zasenčilo, odstranilo, preneslo v daljno prihodnost. Idealno prihodnost so revolucionarji hoteli hitreje približati ravno s stopnjevanjem revolucijskega terorja - vojaških prvin v revoluciji - ta pa je bil direktni izraz terorja bratovstva oz. simbolno organizacijske kristalizacije in zastopnice bratovstva, najvišje bratovščine, Partije. Milenarizem ali že kar prestop v pravljico, identifikacija s pravljичnim svetom, z junaki, z željami omogoča tako nesamokritično, tako fantazmatično opredeljevanje bratovstva-otrok. Prežih je kategoričen: vsi - ne le eni, ne le večina, na kateri temelji polis in volitve v polis - so visoko zrasli, ravni, močni, žarečeoki. (Zato morajo biti tudi volitve v socializmu 99,99 odstotno pozitivne. Hudiču ostane tisti en odstotek ali en promile; hudiču, da ga lahko oblast-celota išče, vzdržuje in preganja. Prežih kot milenarizirani kristjan tudi tega enega odstotka ni hotel videti. Manjkal mu je realizem stalinizma.)

Vsi so nova rasa. Nemogoče je ne videti, da gre za novo raso; Meta in koroške gore so njihov naravno humani Lebensborn. Gre za levo milenaristično različico zelo desnih idej, biologiziranega ničejanstva, Slikarstvo, kakor ga poznata nacizem in stalinizem - a se, preformirano, obnavlja v IRWINU, v slikarskem dvojčku Scipionov -, je slikarstvo te nove rase: pokončnih, lepih, visokih, ravnih, močnih, telesno in značajsko popolnih delavcev in delavk. (Le da je fašizem poleg delavcev ohranil tudi isti tip kmetov, stalinizem je zaradi insistiranja na ukinitvi privatne lastnine kmete nadomestil s kolhozniki in sovhozniki; oba pa sta videla isti tip utelešen v vojaki, eden v vojaki nemške revolucije in nemške domovinske vojne, drugi v vojaki razredne revolucije in ruske domovinske vojne.) Kri se tu nadzida v idealna telesa, vzeta iz grštva, le nekoliko ozemljena (poudarjena v čvrsti telesnosti). Prežih meni, da obnavlja polis-grštvo, idealna sorazmerja med naturo in duhom, ne ve, da idealizira barbare; da so milenaristični revolucionarji Münzerjevega tipa direktna negacija polisa. Ko jih - v že navedenih stavkih - slika kot otroke brazd in zar, še doda: »Ob zibelkah so vam popevale tutujke in prepelice, svetila vam je strela, budil vas je grom«. So direktni potomci žive nature; v tem polbogovi. Prežih opravi neprikrito remitizacijo in rearhaizacijo. Obnova ljudi - novega pokolenja, novega rodu - kot polbogov sodi v ta levi univerzalistični rasizem psevdokrščanskega tipa. (Da je krščanstvo ves čas ob Prežihu, ni treba posebej dokazovati; poslušajmo Metino zapoved sinovom: »Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic - poziv k emancipaciji, ki je lahko razsvetljenska, lahko revolucijsko barbarska -; a nadaljuje: »ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu kakih krivic.« Za Prežiha emancipacije ni brez krščanskega odnosa do bližnjega. Natančno na tej meji se njegovo razredno sovraštvo neha.)

Kot novodobni polbogovi - brezpravni v začetku, vsepravni, to je pravični in oblastniki novega sveta kasneje (značilna mitska struktura junakov: iz revščine, nepriznanosti in težav na prestol, Mojzes, Jezus, Peter Klepec...) so radikalno razzemljeni (univerzalni) in ozemljeni: konkretni gospodarji te, slovenske zemlje. »Zato ste pa povsod doma. Ker niso Karnice vaše, je vaša vsa Podjuna, so vaše vse gore, vse globače, vse skale in vaša so polja, ki jih zdaj prekopavate s svojimi rokami«. Prežih si ni predstavljal, kakšna je nujna usoda ideologije-praznoverja milenarizma: da se redespotizira; da postanejo spet le eni - kar kaže Lainšček - gospodarji in to totalni: lastniki vsega (ne delov, kot v polisu) in oblastniki vseh. Prežih predpostavlja - sledeč samoslepilni ideologiji -, da bo čez čas takih bratov mnogo, večina in da si bodo tedaj priborili enakopravnost. Ne vidi, da mora nova rasa nujno osvojiti, ne le osvoboditi svet; da bodo na njenem čelu najmočnejši od močnih (najbolj zviti, brezobzirni...). Meta: »Čez petdeset let vas bo petkrat, desetkrat toliko. Potem si boste združeni lahko priborili svojo enakovrednost, svoje pravice.« Misli na revolucijo; in to revolucijo planira natančno v čase, ko se je dejansko dogodila. (Sklep po letnicah iz novele.) Prežih ne more predpostavljati, da bo štiri desetletja po revoluciji slovenska literatura to revolucijo razčlenjevala in ocenjevala zelo drugače, kot jo je on. Niti na kraj pameti mu ne bi moglo priti Lainščkovo nadaljevanje **Samorastnikov**, ki si vzame za temo ravno neudejanjenje pričakovanj, izničenje enakovrednosti, enakopravnosti, bratovstva, lepote, moči, pokončnosti, zdravja, naturnosti, značajnosti; ki odkrije v lepih božanskih otrocih dediča starega despota Karničnika in njegovega sina slabiča. Hujše avtokritike slovenstvo ne bi moglo doživeti. Od mita - magije, fascinacije - ne ostane nič.

Otroci-bratje revolucionarji-delavci so Prežihova polemika s tistimi brati-otroci, ki so vzpostavili slovensko meščansko družbo s prvo vojno in po nji in ki jih je slovenska literatura, nikakor ne samo levičarska, odkrila kot slabiče, koristoljubneže, izdajavce svojih vizij. Janez Jalen poda v drami **Bratje** takšno kritično podobo slovenske buržoazije v 20. letih. **Samorastneži** le skrajno stopnjujejo to Jalnovo kritiko in jo razširjajo tudi na lumpenbirokrate, ki so enako izdali demokratične revolucionarje in delavce, kot so slovenski buržuji izdali prvobitne meščane, citoyene.

Prežihovi otroci-bratje so delavci in ne lastniki. »Zunaj v svetu so iz pastirjev postajali iberžniki, mali hlapci, drvarji, dninarji, kovači, knapi, iz pastiric kravarice, dekcle... Otroci so se razsuli ko mravlje po lesovih, po žagah, po jamah in hubah. Po vseh » - ponavlja: vseh, ne gre za delni razred - »koritih in bregovih so posejani, od koder tečejo bistre vode proti Dravi. Najprej jih je bilo devet, danes pa rase že četrti rod, kmalu bo peti na vrsti, cela vojska, ki oblega, spodjeda, zasega Karnice«. So delavci - vojščaki-revolucionarji: borci za enakopravnost vseh ljudi na svetu, za novo in dokončno Bratovstvo človeštva.

Otroci-bratje so ravno kot plural - kot množica, idealni pomen masovnosti! - negacija samovoljnega, egoističnega individualističnega posameznika: deda patriarha Karničnika. V njem slika pisatelj tistega slovenskega kmeta-svobodnjaka, iz katerega je nastala slovenska buržoazija. Sam je nekakšen rodonačelnik slovenske buržoazije, po modelu istoveten s Kantorjem in drugimi primerki istega tipa. Karničnik bi mogel in moral biti drugačen, kot je postal in bil. Če bi bil drugačen, bi bilo meščanstvo univerzalen in etičen razred: udejansko bi, kar je obetalo. Pa ni zmoglo in je najprej deformiralo svojo svobodo in moč v despotizem, v krivičnost, v pristranost, v izkoriščanje, v preprečevanje sočlovekove svobode, nato pa se je v sebi razkrojilo, postalo dekadentno, moralno in gospodarsko propadlo, dokler se ni nazadnje še potujčilo in prepustilo slovensko last tujcem. To je radikalno kritična slika.

Meško slika isto zgodbo - v drami **Na smrt obsojeni?** - le da kritizira en del meščanstva, potujčence. Vse zlo vidi v potujčevanju. Rešitev odkriva v zvestobi domu, slovenstvu in tako - okrog leta 1900 - še zmerom veruje v notranje prerojevalne sile slovenskega - zdravega, domovinskega, požrtvovalnega prvobitnega meščanstva. Prežih - nekaj desetletij pozneje - ne verjame več takšnim rešitvam. Meščan mu nujno postane buržuj, ta pa narodni izdajavec.

Prva revolucija je potrjevala to navidez železno logiko. (Enobejevske drame: izdajavec meščan Mirtič v **Rojstvu**, izdajavci meščani v Miheličevi **Ognju in pepelu**, v **Operaciji**.) Današnja slovenska dramatika odkriva nov model meščanstva, ki ni ponovitev predvojne buržoazije; ki nadaljuje predvojne srednje razrede, razumljene tedaj kot malomeščanstvo, danes pa kot del delovnih ljudi, torej ljudi, ki si služijo kruh z delom in ne živijo od izkoriščanja. Ti srednji sloji so v sebi zelo različni - kot posamezniki in kot sloji.

Eni težijo, da bi se vzdignili v rdečo buržoazijo, v psevdobirokracijo, v male kapitaliste, drugi simpatizirajo z delavstvom in se imajo za izkoriščane, zatirane, preganjane. (Recimo profesorji iz Goljevščkove drame **Pod Prešernovo glavo**, ki so posebna različica razbitega psevdobratovstva, kolektiva.) Variant je vse polno. Meščanstvo v pomenu srednjih slojev ne admira. Širi se in se diferencira. Prej bi rekli, da admira klasični proletariat; postindustrijska družba ga bo potrebovala bistveno manj, kot ga je industrijska. Pojem delavca spreminja naravo, posebno v razmerah, ko despotizem popušča in se spodnji ter srednji sloji avtonomizirajo. Osnovni problem slovenske družbe postaja recitoyenizacija, kajti brez nje tudi gospodarski napredek ni mogoč.

Samorastneži so dokaz, kam pripelje zgodovina, če se izogne nastanku polisa; če se redespotizira.

Stari Karničnik, ki ga pri Lainščku posnemata vnuka Vid in Primož, je dedič slabih lastnosti rodu: »ošabnosti, trdovratnosti, samoljubnosti, napuha«. (Prežihovi poudarki: so značilni vsi so etičnega značaja, celo močno krščanskega.) Literarno ni posebno izviren; skoraj dobesedno ponavlja Kantorja. Karničnikov veliki govor sinu Ožbeju je ponovitev Kantorjevega; celo usoda rodu je sorodna. A tudi Glembajevemu rodu zgodba je mitska: Kajn je oče in Abel sin. »Tisti, ki nam zavidajo, nas potuhtano opravljajo, češ da je v starih časih neki Karničnik ubil svojega soseda na Malih Karnicah, da je mogel združiti oba grunta v Velike Karnice, kakršne so zdaj«. Ta izvirna zgodba zločina se kar naprej ponavlja - ker je mitski arhetip; glej Zupanovega **Jurija Trajbasa**, Mrakove **Sinove starega Rimljana**, kjer gre za izrazit spor med bratrotroci in otroci s starši. »Jaz ne vem, če je to resnica ali laž, toda če se je resnično zgodilo, je bilo Karnicam v korist. Če hočeš kraljevati, moraš iti brezobzirno svojo pot.«

Te prežihovske obnovitve misli iz **Kralja na Betajnovi** so pripisane velikemu kmetu, ki postane buržuj-despot. Prežih si ni predstavljal, vsaj v 30. letih ne -, da bo skoraj identične nazore, izpovedal Kozakov Komisar (**Afera**), ko bo zagovarjal korist - prve - revolucije. Komisar (si) ne dovoli nobene krščanske čednosti več, nič tistega, na kar je pristajal Voranc, solidarnosti, usmiljenja, enakopravnosti, ljubezni, sporazumevanja omogočanja; vse to mu pomeni preživeto meščansko šaro. Ponavljam: meščansko, ne le buržujsko. Komisar je osrednji povojni slovenski model za obnovljenega despota, za barbara, ki ne dovoli nobenega citoyenstva in hoče zmago le ozke skupine polbogov, ki deluje v imenu absolutne Prihcdnosti in fenetičnega Pravega. Ob Komisarju je v povojni slovenski dramatik še vse polno sorodnih likov. Kot vojaku, usmerjenemu zgolj v zmago, je Komisarju brezobzirnost pogoj in najvišja vrednota: iz nujnega, amoralnega sredstva se spreminja v glavno naravo realnega življenja.

Ko se revolucija reducira na interese - Karničnikova »korist« - nosi v sebi le še vrednoto oblasti, slepilno imenovane ljudska, ne pa etike in še manj krščanstva. Revolucionarji, ki se spreminjajo v mogočnike. Komisar Vid, itn., se čedalje bolj ukvarjajo z vrednoto kraljevanja in čedalje manj z enakopravnostjo vseh. Kraljevanje sicer zavijajo v ideološki štaniol papir različnih alibijev, trdijo, da zaenkrat kraljujejo v imenu vseh in namesto vseh, ker niso še zrele razmere za kraljevanje vsakogar, kakršnega sta si zamislila Cankarjeva Ščuka in Maks, da pa potrebujejo absolutno oblast prav zato, da bi omogočili kraljevanje vsem. Gre za diabolične, čeprav cenene paradokse.

Karničnikova kraljevska zvrst je realistična. (Izraz kralj je narobe uporabljen; že od Cankarja. Kralj se razlikuje od despota ravno po tem, da je bolj ali manj prazna središčna točka, v katero investirajo vsi; kralj vlada v imenu vseh in sam ni nič. Despot - tiran, condottiere, imperator, v tem je razlika med rimskimi cesarji in rimskimi republikanskimi kralji - vlada kot karizmatična osebnost, kot absolutni Jaz, kot Vodja Karničnik se takole razlaga: »Taki smo, kakršni smo in kakršni morajo biti tisti, ki hočejo živeti na Karnicah«, se pravi vladati, držati oblast trdno v rokah, ker so jo težko dobili. Komisar le variira Karničnikove besede o »stoletnem boju, ki je bil potreben«, da so naši pradedje ta svet izkrčili, od tod razširili svojino; nekolikokrat je bilo treba iti za merjascem«, se pravi v poboje sovražnikov in tistih, ki jih je bilo nujno zaklati, da so se Karnice obdržale. Humani solidarnostni odnosi, utemeljeni na krščanstvu in razsvetljenstvu, so pri Karničnikovih izločeni na račun boja za oblast: za našo oblast, za oblast naše stvari. Pazite, ne več vsečloveške, ampak naše. Kaj je naše določa osebni ali kolektivni despot. Nazadnje je naše samo njegovo.

Na eni strani torej trdna despotska oblast, na drugi hlapci. Ni naključje, da je dal Cankar svojima dramama naslova: **Kralj na Betajnovi**, **Hlapci**.) Vmes ni nič. Vmes so srednji razredi, nosilci novodobnega - današnjega - polisa, tako tistega iz začetka novega veka, kalvinskega, kot tega iz druge polovice tega stoletja; seveda zahodno in srednje evropskega. Despot srednjih razredov ne potrebuje, odstranjuje jih. Hoče zgolj hlapce. (Isto govori Župnik iz **Hlapcev**.) Nosilci demokracije, enakopravnosti, tolerance so lahko le srednji razredi; ne vladarji, ne sužnji.

Kolikor so se na Slovenskem zadnjega četrt stoletja razvili srednji razredi, toliko se je v odločujoči socialni bazi družbe - v kapilarah - utemeljila možnost za demokracijo; toliko je tudi despot izgubil svojo moč. V tem pogledu se je slovenska družba nezavedno citoyenizirala. Prav 80. leta kažejo to socialno politično izboljšanje tudi nazven, z uvajanjem nekaterih državljskih svoboščin. Recimo: večja možnost javnega izražanja lastnih stališč - kar je odločujoče za umetnost. Ni pa še pravice do svobodnega združevanja; vendar se javnost hitro krepi. Tema **Prešernove glave** je prehod despotizma v demokracijo, ki se ne more uveljaviti, čeprav je nekako napol dopuščana; dvojni položaj s sicer neobetavnim koncem, ki pa ni zadnji vseh koncev. Ponesrečena moralno demokratska revolta še ni konec vseh upov. Izkušnja se akumulira. Same državno politične spremembe ne zadoščajo; zmerom je še potrebna demokratična zrelost članov institucij. **Glava, Ščuke** itn. družbo spreminjajo na ravni zavesti, vrednot, vednosti o sebi, moralizacije. Delujejo spodbudno, mobilizirajoče. Lainščkovi **Samorastneži** te spodbudnosti nimajo enako je nimajo **Valček, Vrnitev, Filipčičeva Altamira, Ana**. Seveda je nima niti **Glava**, Odpor avtonomiji težečih oseb je v **Glavi** strt kot v **Valčku**; le metode so druge. Tudi v **Glavi** zmagata predstavnik lumpenproletariata - Hišnik je možnost lumpenfašizma.

V **Valčku-Ani** itn. - je le surova neposrednost nasilja strahotnejša kot v **Glavi** posledice so hujše. V **Glavi** se poraženci smejo umakniti v zasebnost; tam bodo gojili privatno etiko, obenem pa vendar le nosili spomin na nezmožnost citoyenizacije. Identiteto so izgubili le socialno; zato se družba desocializira. Nekako so jo ohranili osebno-privatno; vsaj možnost za to imajo. V **Valčku - Ani** itn. - pa je izgubljena tudi osebna identiteta. Strahota **Valčka** je v tem, da je predstavnik inteligence (tudi srednjega sloja, čeprav - zaradi profesionalne avtorefleksije posebnega) tako duševno prede-lan, da ga ne le silijo postati druga oseba, ampak na koncu drame sam hoče biti druga oseba, se sam čuti druga oseba. Alienacija je popolna. Vojno so izgubili celo politični policisti kot predstavniki klasičnega despota. Zmaga bolniški strežnik, ki je paradigmatični predstavnik lumpenstila: psevdosrednjega razreda oz. tistih delov srednjega razreda, ki ne pristajajo na citoyenstvo, ampak se fašizirajo, iščejo žrtve, da bi si naredili sužnje. **Valček** je kar najbolj jasno opozorilo na grozečo fašizacijo slovenskega sveta - medtem ko je **Ana** obračun s stalinizmom in **Glava** obračun z lažisamoupravljaljsko psevdodemokracijo.

Srednji sloji nikakor niso pozitivum sam na sebi; tudi proletariat ni. Lahko se držijo citoyenske - občanske - prakse. (Od Vošnjakovih **Pen** in **Dr. Dragana** pa Kristanove **Volje** in **Kata Vrankoviča** naprej do proforskega zbora iz **Glave**, ki se le pod prisilo desocializira.) Lahko pa moralno razpadajo sami v sebi že vnaprej (glej Hlengove **Zklade gospe Berte**), pod splošnim pritiskom kot prilagodljivi in nemočni, rezultat nekdanjih travm. V razpadu se ne da živeti, to je naravno biološki zakon; razpad vodi v kaos in v smrt. Zato lahko pride - in nemalo znamenj kaže, da je tak razvoj celo verjeten - do fašistoidne rešitve: do psevdoharmonizacije mogočnikov, srednjih slojev in proletariata, kakor je prišlo v nacistični Nemčiji; do homogenizacije nacije, če najde sovražnika v drugi - nižji nedostojni, življenje kvareči, dekadentni, za življenje nezmožni rasi, v tuji naciji, v neprilagodljivem razredu (recimo intelektualcih). Del nacije gre v taborišča in norišnice, kjer je radikalno likvidiran izprani so mu možgani, odvzeta osebnost: po potrebi je tudi fizično odstranjen. Cela nacija se lahko simbolno in realno izživlja kot despot nad peklensko manjšino. Takšna cela nacija pa ne more biti ne proletariat, ki je po definiciji brezpraven, ne zgolj mogočniki, ki so zmerom le ozke grupe na vrhu; te usmerjajo. Cela nacija je lahko le nacija fašiziranih srednjih slojev, ki se iz strahu pred notranjo dezagregacijo - do tega razkrajanja pa jih pripravijo mogočniki, ki jih v prvi fazi načrtno proletarizirajo (téma **Samorastnežev**), pred padcem v kondicijo proletariziranosti in celo lumpenproletarizacije aktivirajo v novodobne barbare; pozabijo na svojo citoyensko poreklo, se avtofascinirajo z mitsko ideologijo obnovljene nature arhaičnosti, nacionalne mistike in ritualizirane (psevdo) sakralnosti. Vsak tak rebarbarizirani sredneslojec, ki pod heroično poganstvo skriva svoj notranji socialno moralni zlom (odpoved krščanstvu in citoyenstvu - prvi in najvišji, vzorni model za to je dal Strniša z **Ljudožerci**, liki mesarjev Pajota in Falaca), najde kot klavec in mučitelj svojo žrtev, se na nji potrjuje in sam blazni v samoopoju ubijanja. Edino - in najvišje - samopotrjevanje življenja postane mučenje in ubijanje.

Se pravi, izkušamo tri faze in tri like srednjega sloja: citoyensko (**Volja**), razkrajajočo se (**Zakladi**), fašistoidno (**Valček, Ljudožerci**). Danes smo na Slovenskem v razkrajevalni fazi, ki ima različne podfaze. najprej je srednji sloj rastel

materialno (1955 - 1980) in se ob tem korumpiral (**Ščuke, Oskubite jastreba**). Zdaj postaja revnejši, a dobiva osnove etične in civilne zavesti (**Glava**). Smo na prelomu. Pavperizacija se stopnjuje. V Jugoslaviji se še bolj in vprašanje je, če se bo slovenskim voditeljem posrečilo Slovenijo kot otok obdržati zunaj splošnega trenda. Izgledi za to so majhni. Homogenizacija Jugoslavije je v veliki meri tudi cilj groteskne solidarnosti, enakostne volje, da Slovenci ne bi smeli uiti skupni usodi, da bi jo morali bratovsko deliti z drugimi, vsaj s povprečno zaostalimi, če ne celo z najbolj deprimiranimi. Če bo ta linija zmagala, bo izgubljena tista nujna materialna tudi osebno lastniška osnova, ki jo vsakdo in tudi srednji sloj potrebuje za nastanek svoje - osebne in skupinske - avtonomije, neodvisnosti od despotov. Zdi se, da je v prehodu 70. v 80. leta slovenski srednji razred dosegel ta materialni minimum. Ker pa so se v 80. letih politične razmere relativno demokratizirale, je srednji sloj začel spreminjati svojo naravo: iz koruptnega v etičnega, iz hlapčevskega v samozavestnega. To je bistvo slovenskega »eksperimenta« ali »čudeža«, ki ga gleda ostala Jugoslavija z zavistjo in ki ga v imenu bratovstva-terorja ne more dopustiti. (Razen deloma Hrvaške, ki je Sloveniji zgodovinsko-strukturalno-materialno-kulturno pač najbližja. **Valček**, ki izhaja iz **Ane in Ljudožercev**, kaže najslabšo možnost ponovni materialni, socialni, intelektualni in moralni - razkroj slovenskih srednjih slojev, še hujši od onega iz druge polovice 40. let. (Tega ilustrira **Avguštinova vrnitev**, vendar že z novih vidikov. V drugi obliki ga podajajo Kozakovi **Dialogi**.) Psevdointelektualni in psevdoreligiozni narcisoidni karizmatizem Filipičevih dram (**Fileta** itn.) je nujna dodatna komponenta. Fašizirani srednji sloj dobi ne le šamanskega Vodjo, ampak postane sam - se čuti kot tak - izvoljen; bodisi kot izvoljena nacija ali nacionalno ljudstvo. Vsak lumpenproletarec je vzdignjen v izvoljenost, samo da pristane na izvoljenost svoje usrednjeslojevane nacije: da se notranje in z žarom integrira vanjo. Jančarjev Volodja in Filipičev File oblikujeta skupaj slovenskega Duceja.

8

Lainščkovi **Samorastneži** izhajajo iz **Ljudožercev** in **Valčka**, čeprav obrnejo stvari po svoje. Citoyenskega srednjega razreda v njih ni. Na eni strani je večina obubožanih, prevarjenih, deloma skorumpiranih (pijanec Ožbej), deloma nemočnih upokojenih bivših borcev (Gaber), deloma upornikov, ki se jim upor ne posreči (Tilen). Vsi ti so kajzarji in marginalci. Če bi si vsi bratje med sabo pravično razdelili osvojeno imetje, družbe ne bi rešili; delitev je premalo pravična, delitev je sanja revnih. Morali bi si razdeliti tudi proizvodna sredstva. Šele s približno enakimi proizvodnimi sredstvi bi predstavljali citoyenski srednji sloj: meščanstvo, kakor so si ga zamišljali ideologi 17. stoletja, avtonomni, živeči od dela svojih rok, a tudi od lastne podjetnosti in, kar je bistveno, z zagotovljeno osebno lastnino. Odvzem in prepoved privatne lastnine (odločitev iz leta 1946) vodi ene nazaj v proletariat, v kajzarje, druge, mogočnike, pa vzdiguje v dejanske lastnike družbe in ljudi. Oba mogočnika, Vid in Primož, nista klasična despota. Ne dosejata starega Karničnika - in Kantorja - ne po monumentalnosti, ne po samozavesti. Bližja sta tistim mučivcem-klavcem, ki se kot psevdodespota, kot novi barbari pojavljajo iz srednjega razreda. Pravi despot je nad njima: Glavar. Vid in Primož se morata potrjevati, goljufati brate, ubijati mater, se truditi, da bi bila več kot drugi. Sta paradigmatičen primer ljudi na prehodu med moralnim razkrojem (ob pridobivanju materialnih prednosti) in nastopajočo fašizacijo. V tem sta zakrinkana negativna srednjeslojca, sorodna Volodji in njegovim. Njuna največja skrb je: kako postati gospodar, a to ni mogoče, ne da bi bila rablja; kako se izogniti padcu v obubožanje, na dno. Na dno pade - v dobi radikalne krize - večina. Na dno so padli ostali bratje. Na dnu so brezobrambni, ki jih bo vsak rabelj lahko svojevoljno določal za grešne kozle. Na dnu so žrtve. Prežih je žrtve konstruiral v veličastni levi mitski perspektivi kot zarodek novega sveta, v katerem bomo vsi enakopravni gospodarji. Lainšček jih vrača tja, kjer jih - in kakor jih - vidi stari Karničnik in kjer jih je odkril Cankar. Karničnik: »Ta rod - Hudabivški - se plazi po globačah, kot da bi se črvi plazili; nakapljal se je iz neštetihih postelj, suženjski je in ne zna nositi glave pokonci. Hudabivniki niso za Karnice«.

Da bi ta rod - novodobni sužnji v delovnih taboriščih in norišnicah - ostal na dnu - ga je treba tam držati s silo; nihče ni sam od sebe rad teptan. Nasilje je nujno; in z nasiljem metode mučenja, značilne za barbarske družbe oz. za tiste, ki se rebarbarizirajo. Takšno barbarstvo sta Prežih in slovenska levica odkrila v buržuaziji. Jurčič ga je v **Veroniki Deseniški** - prepisoval nemško avstrijskim fevdalcem (staremu Hermanu), Cankar buržoaziji (Kantor), Kozak stalinizmu (Mender in Minsky v Dialogih). Novi slovenski dramatik ga odkrivajo v sloju in pojavu, ki ga ne bi mogli poistovetiti s klasičnim stalinizmom. Šeligo ga najde ravno na dnu, med izločenci (mučivci v **Svatbi**). Tudi Hieng napoveduje mučenje, čeprav v bolj rafinirani, dekadentni, kulturni obliki (v **Izgubljenem sinu**). Strniša ga v **Ljudožercih** doreče čezmerno dobesedno oz. dotelesno. Pri tem jasno razloči, da ne gre za staliniste; Gošarka je drug tip. Novi mučivci so ideološko nevtralni; sprejmejo - in potem vanjo verjamejo - tisto magijsko ideologijo, ki spremlja zmagovalce; ali ki obeta zmagovalce.

Tudi levi revolucionarji so se delili na tiste, ki so v zmagi videli zmago vseh in s tem nobenega, konec zmagovitosti, solidarnost, in na tiste, ki jim je šlo predvsem in čedalje bolj zgolj za zmago, ki jih je zanimala le oblast in so jo zato tudi vzeli v svoje trde roke. Prvi so bili krilo demokratičnega socializma, razsvetljenko etične civilne levice, drugi stalinizma. Gotovo, da je v tem stalinizmu že močna porcija tega, čemur rečemo fašizem. In na tej točki si oba totalitarizma podajata roke. Na tej točki je mogoče razumeti prehajanje lumpenburokratov (tipa Oznovci iz **Vrnitve** pa Ruplovega **Žlajpe - Job** - pa figur iz Jovanovičeve **Vojaške skrivnosti** itn.) v fašiste, ki so nosilci lumpenstila kot taki. Mnogo revolucionarjev - Rožančev Stari, **Topla greda** itn. - je nastalo iz subproletariata, ki je hotel maščevanje in moč in mu je bila citoyenska kultura povsem tuja. Z današnjega vidika lahko odkrivamo za nazaj veliko fašistov, ki so sami sebe imeli vse prej kot za fašiste; ki so bili s fašisti v ekskluzivni vojni. A je bil morda slučaj, ki je odločal, kam bo kdo od bratov šel: ali v partizane ali k beli gardi.

Prežih je v **Samorastnikih** razumel nekaj, kar je bilo drugim skrito. Naj so bili bravci in kritiki še tako navdušeni nad povestjo, česti in podrobni orisi mučenj so jih motili; slovenska predvojna zavest je bila v marsičem odločujočem krščansko moralna. Prežih sam se je zgražal nad Zupanovim **Klementom** in drugimi teksti tega avtorja, ker so prinašali v prvi plan mučenje in umor. Morda je menil, da gre v **Klementu** za brezrazložno, larparlartistično mučenje; sam ga je utemeljil globoko socialno in razredno. Ni še vedel, da je mučenje v kaotiziranem svetu vojne vseh z vsemi (ta vojna pa je temelj za fašizem in fašizem jo nenehoma obnavlja, čeprav po svoje urejeno) tako posplošeno, tako normalizirano in normirano, da izgubi značaj nečesa posebnega, izjemnega; s tem tudi ni več potrebe, da se mučenje posebej, individualno, razredno utemelji, razloži. Zakaj bi morali razlagati človekove potrebe po dihanju, po hrani? V **Vrnitvi**, **Ani**, **Valčku** in **Samorastnežih** pa je mučenje duh časa, okvir življenja, motiv prebivanja, slog obnašanja. Mučenje postane osnovna komunikacija med ljudmi. Če bo prešel stalinizem v fašizem, potem bo le ena oblika mučenja zamenjala drugo. Le citoyenska družba daje - kot humanizirana družba - mučenje v oklepaj. Barbarstvo je nanj ponosno. Zdi se mu, kot da le z mučenjem doseže podreditev sveta. Mučenje je govor lumpensocialcev. Največ ve o tem povedati Božičeva literatura.

Prežih podrobno popisuje »pokoro z žganjem prediva na rokah«. Pravi, da je bila to »starodavna pravica svobodnih kmetov, ki so smeli z njo kaznovati svoje posle za prešustvo, za krajo, za nepokorščino, za lenobo in za druge grehe«. S tem našteje že vse razloge, s katerimi lahko lumpendespot muči svoje podložnike; nepokorščina je vse, kar se zdi njemu in despotskim običajem nepokorščina. V tem pogledu je despotski sistem zmerom - moralno itn. - upravičen, da kaznuje z mučenjem.

V civilni družbi je človek dolžan pokorščino le od vseh ali večine izvoljenim zakonom oz. bogovom, ki so notranji zakon (od Sokrata naprej); a tudi ti zakoni - bogovi se morajo držati razsvetljenke linije, humanitarne etike. Mučenje je strogo prepovedano. (Vladavine argentinske, čilenske vojne hunte ipd. so tipične rebarbarizacije militarističnega fašističnega tipa.) Človek nad človekom ne sme imeti nikake oblasti. To izhaja tudi iz krščanstva, iz religije, ki pravi, da človek sočloveku ne sme prizadejati nobene bolečine; nujna je le ljubezen. Mučenje pa je sredstvo za prizadejavanje čim hujših bolečin. »Ta način kazni je mnogo hujši, kakor pa se zdi. Tleče predivo ne peče in ne žge samo dlani in prstov, ne prežge samo kože do živega mesa, temveč žge s peklenskimi bolečinami v možganih, pri srcu in pri vseh čutilih telesa. Predivo tli

počasi, brez plamena, ali peče tako žarko, da tudi najmočnejši ljudje le kratek čas prenesejo to martro.«

Beremo, kako se je Metino telo zvijalo; kako je »zasmrdelo po ožganem mesu«; kako so ji »izstopale oči iz jamic«; kako se je na koncu pokazala na rokah »ena sama, velika, osmojena rana nakiplega mesa in žil«. Skoraj sto vrstic opisa. Ob Meti, ki ima vlogo trpečega Jezusa, ves čas mučenja žebrajo molitve: rožni venec. To je bistvo slehernega pristinega arhaičnega rituala: odkupovanje duš z mučenjem in ubijanjem; celo današnja katoliška maša ohranja isto strukturo, čeprav le simbolično (jedenje Jezusovega telesa, pitje njegove krvi, spominjanje na križev pot).

Vsi, ki nameravajo obnovljati arhaične rituale - mislim najbolj na **Scipione** -, naj se zavedajo te nepresežne resnice. Moderni miti rituali, kot jih je, recimo, analiziral Barthes v **Mitologijah**, so nekaj povsem drugega; to so psevdorituali moderne, potrošniške, industrijske itn. družbe; gre za simulacijo ritualov, katerih pravilo je ravno to, da ne smejo biti mučilno morivski. Zato so oslabljeni, nezavezljivi, bedno smešni rituali-miti. Prava moč mitov in obredov je zmerom tam, kjer jo je pokazal Evripides v **Bahantkah**: v obrednem razkosavanju, v zahvalnih orgiastičnih spevih, ki spremljajo sakralizirane žrtve. Rožni venec je kristjanizirana - debarbarizirana, simbolizirana, etizirana - oblika teh spevov; vendar je njegovo mitsko bistvo isto. Ob mučenju Mete se sliši samo: »Ki je za nas krvavi pot potil... Ki je za nas krvavo gajžlan bil... Ki je za nas težki križ nosil... Kateri si bil za nas na križu pribit...« Grešni kozel - Meta, žrtev - odkupuje grehe sveta; takšna je mitsko religiozna resnica tega mučenja. Prežih sam je na to resnico pristajal, saj je videl, skupaj z drugimi marksističnimi milenaristi, v mučenem proletariatu novega Jezusa, odrešitelja sveta.

To je osnovni Cankarjev motiv spoja krščanstva z marksizmom; in Cankar je opredelil revolucijo - razen za staliniste, ki so Odrešenje nadomestili s pragmatičnimi interesi. Ko so Meto telesno poškodovali, so jo še dodatno ponižali; spet s starim običajem, po dedovanim iz barbarsko poganske dobe. Pred hišo so kravarice Meti vzdignile krila čez glavo in jih tam prevezale, po golem spodnjem telesu so klestile z močnimi brezovimi šibami. Mučenja se aktivno udeležujejo tudi najnižji služabniki. V fašizmu, ki hote obnovljati barbarske obrede, ima jih za ljudske in tudi so ljudski v arhaičnem pogledu, civilnih srednjih razredov ne more biti: vsi so le služabniki najvišjega, Vodje; vsi ga posnemajo, vsi ga podvajajo: so njegovi mali dvojčki; ali si takšni vsaj želijo biti. Za avtentični civilni srednji razred je pogoj avtonomizacija osebe, proizvajalca, trgovca, zavesti, vesti; zato je ta sloj tudi najbolj religiozen in etičen (kalvinstvo). Srednji razredi v fašizmu so le še navidez srednji razredi ali: ohranjajo neko materialno raven, ki jim jo sicer zagotavlja despot, duhovno in socialno pa so povsem odvisni od gospodarja. Kdor se upira, pade v razred sužnjev, v taborišče, v blodnico.

V tem pogledu se da reči, da v fašizmu ljudje le igrajo srednji razred; se predstavljajo - sebi in drugim - v maskah in z insignijami srednjega razreda. Ohranjajo celo v kosih - lumpen - dele srednjeslojskih moral in delovne navade, a vse to kot gola snov služi nečemu drugemu: vzdrževanju karizmatičnega despota.

Ker je Meta nepopustljiva, pride še do tretjega mučenja. Zdaj jo tepe birič; tudi obredno. Tepejo jo golo. (O spolno telesnem vidiku **Samorastnikov** sem predaval leta 1974 v Ravnah na simpoziju o Prežihu; del študije je izšel v tamošnjem mesečniku.) »Birič jo je začel mazati z močno leskovo palico; pri vsakem udarcu je nekoliko zategnil...« Kmalu »je bila golota že bolj podobna komaj vidno kipečemu testu.« Najprej petnajst udarcev; ni se odpovedala Ožbeju. Še petnajst: še zmerom nobenega uspeha. Niti jokati ni hotela. »Njena zadnjica je bila že prekrizana z debelimi, marogastimi klobasami, iz katerih je tam, kjer so se križale, brizgala prva kri.« In še dvajset udarcev, pa nič; pripravljena je umreti za svojo integriteto in ljubezen. (Prežih je konotiral; za svojo idejo, kot pravi revolucionar. Meta je postala zgled-simbol mnogih, ki so jih med okupacijo enako ali še huje mučili). Zato Meta moralno zmaga. Mogočnik mora odnehati, če je noče ubiti. Pred ubijanjem so se 30. leta še ustavili; 40. leta - obe polovici - ne več. Meta je gospodarja še zmogla prisiliti, da je »birič prinesel veliko mokro plahto, v katero je zavil Metine razbolele ude, ter jo položil na široko klop v pisarni«, seveda nezavestno. Metina moč, da je vzdržala to in vsa druga mučenja, ji je končno prinesla zmago; nji moralno: njenim otrokom - njenemu podaljšku, rodu - pa tudi materialno, vojaško.

Vse drugače v **Samorastnežih**.

Samorastneži se dogajajo med Metinimi otroci, med brati in sestro. Na zunaj je čas dogajanja sicer nedefiniran, drama ni realistično-veristična, premaknjena je v močno simboliko, a se da po različnih izjavah nastopajočih sklepati, da gre za čas po revoluciji, za današnji čas oz. celo za prihodnji čas: za napoved tega prihodnjega časa. **Samorastneži** ne kažejo z ničemer možnosti za preživetje. V tem so prava tragedija, a evripidovska, brez sprave, nihilistična. Ni srednjih slojev, ki bi posredovali med skrajnostmi, omehčavali nasprotja in omogočali svobodno avtonomijo posameznikov in grup. Ni idej, ki bi odreševale: ni gibanj, ki bi objubljala. Vse, kar je takega, se skaže za nemočno v boju zoper temeljno vesoljno vse zlo sveta. V tem nadaljujejo **Samorastneži** kataklizmičnega duha Zajčeve dramatike, **Otrok reke**, še bolj - zaradi tematskega okolja - **Voranca** in po svoje celo **Mlade Brede**.

Med dogajanjem drame se izvrši upor brezpravnih zoper mogočnike - druga revolucija -, a upor se ponesreči. Kar koli kdo od sodelujočih počne, le stopnjuje medsebojni spor, le zavezuje gordijski voz, ki čedalje bolj stiska vsakogar posebej okrog vratu in slovenski narod v celoti. Ne le, da ni perspektive; vse je zapisano smrti in umoru. En umor je klasično barbarski - zakol z nožem -, drugi, večina, so današnji. Prikrivajo, da gre za umor(e). Delajo se, kot da gre le za podružbljanje, za izrezovanje iz vsakogar tiste prenapete individualne osebnosti, ki dela drugim - družbi - težave in je zato nevarna. Metafora, da so bratje navsezadnje poslani v norišnico - blodnico -, pomeni: iz položaja, ko se lahko še borimo, nasprotujemo, mislimo svoje, smo pri sebi, načrtujemo, uporabljamo voljo, čeprav je vse to neuspešno (**Glava**) in vodi le v nenehen medsebojni pokol, smo prešli ali prehajamo - sreda 80. let, njihov Zeitgeist - v obliki životarjenja, ki ne zadostuje več osnovnim standardom človeškega življenja, kakor je opredeljeno in doživljano od vekomaj. Ne le, da se analizirani bratje pol prihodnji Slovenci - dušijo v brezračnem prostoru tako minimaliziranih možnosti, da niso nobene možnosti več; ne le, da ni več vsaj relativno svobodnega prostora za osnovno biološko socialno akcijo, se pravi, da zvezani, v prisilnih jopičih, polzadušeni umirajo, ampak se je doseglo - v tej blodnici -, da nimajo več osnovne identitete. Postali so fantastične prikazni iz krvavo črne surrealistične pravljice **Mlada Breda**). **Fantomi, ki ne spoznajo** več ne sebe ne sveta; izgubili so občutek za realiteto, za objektivnost, za predmet, za cilj, za smotrno ravnanje, za distanco. Svet duhov, ki so zblodeli, vendar ne toliko, da ne bi znali več ubijati. Od vsega ostane edino nedotaknjeno le še ubijanje.

Prva odide v blodišče Meta.

Meta ne nastopa. A ni ne Smoletova **Antigona** ne Mrakov Ješua (**Proces**), etično religiozno, herojsko-svetniško bitje in karizmatični božji sin, ki jima ni treba nastopati, saj sijeta svojo moč tudi kot fizično odsotna; sta nosivca resnice in prave poti, življenja in upanja. Ni niti Strniševa Uršula (**Samorog**), svetnica-norica. Antigoni le - manipulativno, zlobno - očitajo norost, jo skušajo s tem spraviti ob dobro ime, ob zglednost. Uršula je norica, a zato, ker živi v onem - čeznjem, transcendentnem - svetu. Meta pa je drugje. Je globalno navzdol, v strahotnem. Meta je zgolj samo še nora ženska.

Nekoč je bila veličastna; takšno jo je opisal Prežih. V **Samorastnežih** je njena veličina že absolutna preteklost. Zdaj je le še uboga, blodna: dela sramoto, ker ni pri sebi. Vse, kar je veliko, čisto, lepo, s sabo skladno, upanju in prihodnosti odprto, vse to je ne le preteklo - Prežihovo Meto poznamo le mi, bravci -, ampak že tako odsotno, da o tem nihče več ne govori. Tega nihče več ne pozna. S tem se nihče več ne primerja. Ni več ne zgleda ne možnosti: to je bistvo. Svet se je zaprl pod pokrov absolutne nemožnosti.

Preteklost prihaja k nam le po drobcih, ki nimajo več smisla: manjka jim celota; ta edina osmišljuje. Na preteklost nas - brate - veže le še nekaj zdrobljenih in oslavljenih, deformiranih in praznih spominov. Tudi kulturnega spomina ni več. Lahko rečemo, da preteklosti ni več. Ker ni več niti prihodnosti, razen pošastne, je ostala le še zdajšnjost. Biti zgolj v zdajšnjosti pomeni biti v blazni ječi; brez stika z virom, brez okna v upanje. Biti v ječi pomeni biti ubijan in ubijati. Svet, ki je izgubil prihodnost in preteklost, smiselne cilje in zvezo z izročilom, je pekel. **Samorastneži** so parabola o peklu, ki ga po eni plati svoje eksistence živimo.

Živeti v goli zdajšnjosti - zgolj v sočasnosti (to je nujna konsekvence ludizma-reizma oz. sveta, ki ga je ta odslikaval in sotvoril, sveta golega prostora in brezčasja) - pomeni živeti iz krivde in zaradi krivde; tragijska krivda je vzdana v pekel. Imeti živ stik s preteklostjo, z izročilom pomeni pred vsem drugim imeti stik s starši, z materjo kot rodnico, kot načelom in prakso porajanja. Svet, ki se je odrekel materam, je svet,

ki je izgubil možnost normalne biološke reprodukcije nadaljevanja, rojevanja živih otrok. Tak svet poraja le še spačke, fantome, ki jih kotijo spake iz blodišča. Bratjesamorastneži postajajo blazne pošasti iz **Mlade Brede**. To je najbolj vedel Majcen, že med revolucijo, ko je napisal dramo **Matere** na temo krščanske solidarnosti: ta je edina zmožna zamenjati razredni boj, ideološko utemeljeno barbarsko maščevalnost.) Naj je cilj revoluciji še takšna enakost - zdaj ne govorim o rezultatih -, gibanje je in bo krivo, če to enakost konstruira zgolj na bratih, na bratovstvu; če se postavlja kot boj zoper očete, starše, prednike, ki da so bili razredni, krivični, zaostali.

Prežih ni sledil temu temeljnemu herostratstvu. Njegovi **Samorastniki** so velika, poleg Cankarjevih najvišja slovenska pesem Materi in s tem Staršem; seveda ne despotskim staršem. Prežih je znal natanko ločiti med despotom in staršem. Stari Karničnikni pravi oče. Sina Ožbeja pripravi do pjanca, muči ga vse življenje; vzame mu možnost normalnega življenja. Vnuka razdedini. Je zločinec: morivec svojih otrok. To je Uran, ki žre svoje otroke. Ravno takšni postajajo njegovi vnuki pri Lainščku; ubijavci prihodnosti, se pravi svojih otrok. Metafora z Blodnico, ki trdi, da so ji iz trebuha izrezali resnico, govori o tem, da so ji izrezali možnost novega življenja, otroka; otrok je simbol za resnico, življenje, smisel, pot.

Svet lahko preživi - se obnavlja - le tedaj, če živi, sodobniki, zreli ljubijo matere, se pravi, pristajajo nanje (na izročilo, na vir, na zakon, tudi na Sporočilo z biblijo in miti vred - Majcen!) in če ljubijo svoje otroke, se jim dajejo, zanje skrbijo, jim posredujejo prejšnji svet, jih oplajajo z izročilom, jim pripravljajo varen svet (ne pa permanentno revolucijo - glej Majcnovo dramo **Revolucija**). Odprtost in stik na obe strani; predajanje, ljubezen na levo in na desno.

Ni naključje, da so se mladi slovenski marksisti iz 70. let povezali z lacanisti oz. freudisti. Freudova teorija o nastanku družbe sodi v pripravo za revolucijo. četudi so jo sprejemali trockisti in ne stalinisti. Teorija o povezavi bratov, o njihovem uporu in nato zakolu očeta je platforma za boj zoper despota, vendar takšna pesimistična platforma, ki staro strukturo ponavlja, saj bo po zmagi prišlo do boja med brati - med frakcijami, osebnostmi -, do boja za nasledstvo; zmagal bo spet najbolj zviti, najbolj brezobzirni, najbolj barbarski. To pa je ravno v nasprotju z naukom grške tragedije in polisa - **Oresteje** -, v kateri na koncu mitske dobe in v začetku polisa ne sme nihče zmagati, saj se započne doba zunaj despotstva in zunaj revolucij; revolucija je le negativ despotizma. Z ukinitvijo despotizma mora biti ukinjena tudi revolucija, sicer bo nenehoma reproducirala despotizem, nove upore, nova klanja. (To je fabula **Afere**.) Dokler pa ne bo novega klanja, bo zgolj obup, nesreča, grenek privatizem, zloba, razkroj (**Glava**).

Svet Lainščkovih **Samorastnežev** je pred dvema desetletjema morda najbolj nazorno napovedal Hieng z **Osvajavcem**: svet po vojnah, ki niso le osvajavske, ampak se bijejo v imenu velike ideje, katolištva, marksizma. Druga plat krvave vojne je komedija: prevara. Fanatizem je zmerom le naličje; spodaj tiči prebrisanost, račun lisjaka, ki se bo z lahkovernimi okoristil. Sama dogmatična vera je maska, potegavščina. Kaže jo Hieng z **Lažno Ivano**. **Osvajavec** in **Ivana** sta nujno sopripadajoči si sliki-resnici; diptih. Taka **Ivana** je tudi pod **Samorastneži**. Rudolf jo je videl, ko je pod **Kožo megle** ugledal **Pegama in Lambergarja**; oboje je podal v **Veroniki**. Današnja slovenska zavest ni več naivna. Ali: **Pod Prešernovo glavo** je komedijska resnica **Briljantnega valčka**.

Freudov - ali **Ojdipov** - zakol očeta nadomesti v **Samorastnežih** Orestov zakol matere. S prenosom od očeta-despota na mater-varuhinjo je poudarek bistveno spremenjen. Ne gre več za revolucijo v imenu te ali one ideje, ampak za banalno nesolidarnost, za izdajo, za samopridnost, za morivskost kot tako. Prav to je spoznanje današnjega časa. Slovenska dramatika odkriva drugo plat revolucije: ni bila le zanosna vojna zoper krivični svet, kakor je prikazovala sama sebe, vojna z nujnimi krvavimi dogodki in posledicami, na vse strani krvava, kot pač vsaka vojna. Starši ki jih vojna ubija, so zmerom dvojni: poleg očeta despota je tudi mati, ki varuje, ščiti, pomaga, omogoča. Če takšne matere ne bi bilo - gre za sklepanje povsem preproste logike -, ne bi bilo sinov, s tem ne upornikov. Ne bi bili rojeni ne bi preživel. Ta zakon je brez izjeme. Celo Jezus, ki je Bog, je rojen iz matere in po materi ohranjen, - V tem je veliki pomen krščanskega materinstva in Marijinega kulta. Posplošeno rečeno: ni obnove sveta, če ni materinske moči.

Afera izpričuje dejanski proces: med revolucijo je mater začela zamenjavati Partija. (Marcelove izjave, Komisarjeva realiteta.) Skušnja - tudi slovenske dramatike - kaže, da je to nujno ponesrečena zamenjava. Partija je lahko najvišja, najbolj moralna,

najbolj pozhrtvovalna, vsevedna, zgodovinsko nosilna Organizacija: a manjka ji biološka narava. Jo danes nadomešča kloniranje? Je to prvi zaslugi Rudolf v **Termith**? Kloniranje je simuliranje naravnega - biološkega - procesa. Kloniranje pripelje le do hiperrealnosti, do izgube realnosti, do vsesplošnega upravljičenja. A zmerom je kdo, ki klonira; ki simulira; ki poustvarja; ki razdeljuje gene, jih pripisuje temu ali onemu; ki kombinira in eksperimentira; ki ukazuje: simulirajoči in simulirani bog. Ta je psevdoporojavelec in psevdoubijavec zunaj samega kloniranja. V rokah drži usodo vseh drugih. Teh klonirajočih bogov - znanstvenikov klonirajoče dobe - pa je mnogo. Ni toliko odločilno, da je več Frankensteinov, spačkov iz **Brede**. Odločilna je situacija med učenjaki, med različnimi koncepcijami ljudi, ki ustvarjajo nove vrste. Ti ljudje so klasični biološki ljudje. Njihovi medsebojni odnosi so tradicionalni. Če niso matere, ki varujejo in vzgajajo k solidarnosti, so konkurentski despoti, ki se bodo morali nujno ubijati in s tem ubijati vojske spačkov, odvisnih od posameznih programov posameznih psevdoočetov.

Vse se ponovi, kar je že bilo problematično v revolucijah; a v še bolj zaostreni - tehnično vrhunski - obliki. Tako kloniranje kot Partija sta materializaciji živih ljudi. Zmerom gre za to, kdo bo zavladal v Partiji, kdo bo proizvajalec spačkov. Ali Stalin ali Trocki. Ali Hitler ali Röhm. Ali Robbespierre ali Danton. Ali Vid ali Gaber. Ali Primož ali Tilen. Ali Marcel ali Simon. (**Afera**). Ali Primož ali Vid. In zmerom eden ubije drugega. (Osnovni model je v Snojevi drami **Mihael in Gabriel**). Ali Kajn ali Abel. Je osnovna krivda človeštva v tem, da sta bila Adam in Eva brez matere? Da pomeni njuna sirotnost njuno vrženost iz raja v svet, to je v pustinjo, v goščavo, kjer sta se morala v potu svojega obraza prebijati skozi življenje in bolj misliti na svoj obstanek kot na ljubezen? Je človek bolj žival kot angel, ker je manj sin Marije in bolj Bahemota?

To spoznanje nas uči: ni zadosti mater ljubiti. Mater je treba celo hoteti: hoteti svet, v katerem - katerega - varuje mati. Ne pa: slepo ubijati starše, v prepričanju, da bo svet brez staršev svet absolutne enakosti bratov in sester. Ne pa: z despotom vred ubiti tudi zmožnost rojevanja. Današnja slovenska radikalna kriza je posledica tega dejanja; **Samorastneži** jo razkrivajo brez zavijanja. Otroci-bratje se pobijajo med sabo, njihovih otrok pa ni več, klonirani so oz. spački. Ko vnuki presojujejo svoj svet, sebe in svoje očete (bratovstvo), odkrivajo povsod en sam lik: zločinskega spačka. **Scipioni** skušajo to primarno spačenost zakriti: Lainšček - Jančar. Šeligo itn. - jo razkrivajo. Pripovedujejo nam, kar sami skušamo: da umiramo v slepem svetu, sami slepi, skaženi, gluhi nori. A kar je najhujše: jalovi. Svet **Samorastnežev** je svet jalovine. Ječa, ki jo je odkrivala in tematizirala povojna slovenska dramatika kot osnovni in osrednji slovenski topos-simbol, se je razkrila v zadnjih dramah še z eno neprijazno lastnostjo: ječa je simulirana maternica; je maternica, ki ne rodi več. Estetizacija in ogroženost maternice, ker je postala jalova ječa, je avtotematizacija Svetinove drame **Lepotica in zver**.

Posledica umora matere je kaos v obliki epidemije. Stara molitev prosi: Kuge, vojske in lakote nas reši, o Gospod! **Samorastneži** se začnejo, v bližini takšnega kaosa; ta se med dogajanjem še stopnjuje; vse tri nadloge na koncu vršičijo v najhujši: v norosti. O vojski se govori, do vojne-upora pride. Lakota kosi med reveži. Kuga je izraz za to, da ljudje niso več skupnost; da so izolirani, alienirani, azilirani, odstranjevani iz človeške skupnosti, ker so kužni. norost pa je današnja oblika epidemičnosti. Vse to so znamenja, ki spremljajo svet, v katerem se pred nami dogaja umor matere.

Lainšček si ni izbral tragedijske oblike, v kateri bi se osnovni zločin že zgodil in ga zdaj le raziskujejo oz. nanj reagirajo. Skoz pol drame Meta nori in jo otroci ubijajo - pred našimi očmi; to je osnovna zgodba. Vse drugo je posledica in stransko dogajanje. Bratovski spor je mogoč le v svetu, ki je že ubil očeta (Eteokles in Polinejkes se ubijeta kot sinova Ojdipa, ta pa je morivec svojega očeta Laja). V svetu, ki je opredeljen po umoru očeta - to je v svetu po revoluciji. Do bratovskega spora ne bi prišlo, če bi svet staršev ne bil le svet očeta-despota oz. če ne bi bil razumljen le kot svet očeta. Mati preprečuje bratovski spor, ko deli vsem bratom enako. Dokler so bratje materini otroci, ne morejo med sabo v spor, kajti s tem, ko ubijajo drug drugega, ubijajo mater. Mati je zmerom vmes med nožem in za zakol namenjenim telesom brata. Zato je prva naloga slehernega revolucijskega upora odstraniti mater oz. svet, ki ga mati simbolizira in posvečuje.

Revolucijo simbolizira Orest. Orest se bori zoper - materino - izdajavstvo, korupcijo, razvrat. Orest mora videti mater kot morivko (očeta). Orest mora postati roka

maščevanja in s tem svet spet uravnovežiti: ubiti despota. Aishilos pa ve, da se z Orestovim umorom Agamemnona nič ne spremeni; revolucija je jalova. Še huje. Erinije - boginje višje in stare pravice - terjajo Oresta kot grešnika. Orest blazni. (Tudi Sartrove **Muhe** so variacija tega blaznenja.) Erinije so neizprosne. Znotraj starega - predpolisnega - sveta jim je Orest izročen na milost in nemilost. Dobi sicer začasni azil - azil! - v Apolonovem templju, a živeti v azilu pomeni ne živeti. Erinije so krog in krog Oresta. Ker pred njimi beži, so v njegovi duši, domišljiji, strahu, grozi. Orest postaja blaznež. - Se te ugotovitve ne skladajo - arhetipsko - z zgodbo **Samorastnežev** in morivskih bratov, ki jih čaka edinole azil?

Vendar je med grško tragedijo in **Samorastneži**, ki so tragedija nihilističnega časa (kot **Valček**, **Ana** itn.), bistvena razlika. **Oresteja** privede do sprave. Grška tragedija je sploh šele mogoča, če je vizirana - strukturirana, vrednotena, zasnovana - s stališča konca: ta pa je sprava. Sprava je temelj polisa. V svetu, ki ni polis in v katerem je sprava najbolj prepovedana vrednota, vladajo še zmerom in do konca Erinije. Le svet polisa zmora držati Erinije umirjene. Polis je sam nekaj velik »azil« sredi barbarskega ubijavskega kaosa, ki ga ženejo Erinije, boginje maščevanja. Polis je velika barka - nova oblika Noetove barke -, samotna sredi neizmernih in nezmernih oceanov, ki jo grozijo potopiti.

Razsvetljenstvo je hotelo grški polis, vezan zmerom le na eno mesto, ali na zvezo mest, univerzalizirati v kozmopolis. A tudi to ne zadošča, saj je celo kozmopolis le velikanska barka, plavajoča na vrhu ogromnega morja strasti, slepe sle, interesov, iracionalnega, nezavednega: podzemlja, v katerem vladajo bistveno močnejši zakoni kot v območju usklajenega ratia. Ratio je le atol v morju, le kapljica olja na razbesnelih valovih.

Predpolisna grška mitska misel veruje, da je mogoče divjanje valovja pomiriti le z ritualno žrtvijo: Agamemnon žrtvuje bogovom hčer Ifigenijo. **Iliada** pripoveduje, da so se šele tedaj vetrovi pomirili in grško ladjevje je moglo odpluti pred Trojo. Mit, predelan, preosmišljen v tragediji, pa pravi, da s tem ni nič rešeno; divjanje iracionalnega se nadaljuje; le iz naturalnega preide v človeškega. Kajti ravno Ifigenijina smrt povzroči v njeni materi in Agamemnovi ženi Klitamnestri maščevalno strast. Klitamnestra ubije moža, da bi zadostila talionski pravici. Orest ubije mater, da bi zadostil maščevalni pravici. Oresta bi spet ubil nekdo drug, da bi zadostil pravici. Beli ubijajo rdeče, rdeči bele - to je zgodba vojne med belo in rdečo rožo, ki je navdihnila Shakespeara, tega velikega obnovitelja tragedije. Tudi povojne slovenske tragedije začenjajo razumevati to medsebojno klanje. Z Richmondom - pravim Tudorjem -, z Orestom, ki mu je odpuščeno, pa se veriga maščevanja konča. Nujno je torej odpuščanje. Simbolično bitje, ki odpušča, je mati.

Grki še niso polno razvili vrednote odpuščanja. Polis je zakon, mera: umerjenost, uravnoveženost tehtnice, ki je pravica. Nobena stran ne sme skodelic ponovno vzvalovati. Kdor zatrese eno od njih, je kriv: je začetnik - nove krivice. Polis temelji znotraj sebe na miru in terja mir. Dokler tehtnica miruje, je polis zakonit in ljudje živijo v miru: ocean je zaklenjen v podzemlje. Vsak napad, vsak upor, vsako prisvajanje več pravic, več imetja, več oblasti dvigne eno plat tehtnice nad drugo - in že je tu vihar kaosa, ki začne podirati težko sezidano stavbo polisa-kozmosa.

Notranji paradoks polisa je, da je polis družba vojščakov; da so člani polisa le vojščaki. Kar je razumljivo. Če je in dokler je polis le otok sredi barbarov-maščevalcev, se mora, če se hoče obdržati, braniti; edina uspešna obramba pred mirilci je obramba z orožjem. Polis navznoter civilizira, navzven ubija. Navzven je celo imperialen. Grške državnice kolonizirajo pol sveta; barbari so predmet in snov za zadovoljevanje grških potreb-interesov. Grki si dopovedujejo, da je to pravično, ker barbari pač ne priznajo polisne pravice: ker terjajo maščevanje. Kdor pa seje veter, naj žanje vihar. Kdor izvleče meč, bo z mečem pokončan. Grki odgovarjajo barbarom z barbarsko mero; ravnaio se torej po dveh merah. Ni Hitler poskušal nekaj podobnega - ne glede na to, da v Nemčiji ni uvedel polisa? Vendar je razlikoval med zakoni za Nemce in zakoni za manj vredne rase. To je negacija univerzalizma razsvetljenstva, spoznanja, da smo vsi ljudje enaki: tako barbari kot civiliziranci. A osnovno vprašanje ostane kako preživeti, če barbari ne pristanejo na zakon, na pravila polisa; če le čakajo, kdaj se bodo maščevali? Za maščevanje je zmerom dovolj tehničnih razlogov; vsakdo na tem svetu se počuti izkoriščen in prizadet po drugem. Tu je razlaga za današnji odnos tretjega sveta do Zahoda; tu tiči pojasnilo za arabski in drugi bes do ZDA, ki so postale simbol za hudiča, cilj, ki ga je za vsako ceno treba uničiti, pa čeprav gre ves svet po zlu! Pravica talionskega zakona - mora

zmagati! Samo neka druga pravica je, ki kaže izhod iz internacionalnega - to je prav tako bratovskega - spora (bratovskega na planetarni ravni - vsi ljudje smo ena družina) ljubezen (do) matere.

Kot mora zahod delovati barbarsko, ko se nanaša na barbare, mora Vid delovati barbarsko in ubiti brata Primoža, ko se brani pred njim, pred posledicami Vidovih dejanj, ki jih ne sprejema več za svoja. (Vsakdo se zmerom le brani, vsak umor je umor v sili in v obrambi, vsaka vojna je osvobodilna ali obrambna. Nemški nacionalisti so svoj boj za Koroško I. 1920 imenovali osvobodilni boj.) Še prej pa morata oba brata združena ubiti mater, ker jima dela sramoto in ju s tem ogroža. A tudi znotraj polisa se stanje nenehoma izravnotežuje. Prihaja do ljudskih uporov, do revolucij, do aristokratskih, reakcij, do demagogij tiranov; nihil novi sub sole. Polis, o katerem govorim v tej razpravi, je idealna kategorija; realno je le relativno in začasno na delu. Ocean deluje tako znotraj polisa kot znotraj vsakogar od ljudi. Tam so podzemski bogovi, ki zahtevajo kar naprej ritualne žrtve.

Obnova arhaičnega rituala pri **Scipionih** ne bi bila mogoča, če ne bi bilo podzemlje nepremagljivo. Milenaristična revolucija je sanjarila, da bo vzpostavila večni ali tisočletni mir zadnjega kraljestva. Rezultat je ravno nasproten: smo v času Orestov, ki bežijo pred zasledovalkami in blaznijo od groze. Vrata in okna v onstran so tesno zaprta; zaklenjeni smo v jalovo ječo. Vrata in okna v tostran, v podzemlje pa so nastežaj odprta. Obrambna koža, ki človeštvo brani pred kaosom, ni počena le podolgem in počez, ampak je porozna; skoz mirijade luknjic vdira zlo, se plazijo kačasti jeziki nešteti Gorgon. Ograja posredništvo, meja, limes, obzidje svetega, ki je človeka, odkar je človek, varovalo pred vdorom kaosa, je načeta in napol podrta. Zadnje čase spoznavamo prave vzroke. Sveto je mogoče le tam, kjer se spoštujejo - molijo - mrtveci. Pokopavanje mrtvih je prvi ritual, ki ga je uvedel človek in ki dela človeka za človeka. Oskrunitev mrtvih, prepoved pokopa (tema **Antigone**), zasramovanje mrtvih po njihovi smrti, sprememba živih v klonirane, mrtvih v gnoj za vitalno maso je tisti temeljni vzrok, zaradi katerega se je zamajal kozmos in natrgala opna kulture, ki varuje ljudi pred razvezanimi silami podivjanega naključja. A k vzrokom sodi tudi ta, ki ga imenuje Lainšček. Ko sin pahne - da pahni - mater v reko ali v močvirje, se svet strese v temeljih. Tedaj zamahne z repom riba faronika.

Zakaj je toliko važna mati, važnejša, kot je spoznal in dopustil grški polis? Grki so bili moški - homoerotični - svet; edini enakopravni državljani so bili moški (vojščaki). Ženska je varovala oikos, v njem je imela največjo moč, v koinoniji nobene. Za Grke je odločilna koinonija-polis, ne domača družina, kjer se le rojevajo in vzgajajo vojščaki. Kot vojščaka družba grški polis ni mogel najti drugega nadaljevanja kot v rimskem civisu, ki je rimski imperij: vojna - z barbari kot taka in brez predaha. Moralo je priti krščanstvo, da je postavilo v svet nekatere nove vrednote: odpuščanje, ljubezen, milost: kult matere Marije. Ne kult rodne božice, Demetre; niti ne vojščakaško racionalne, Atene. Marija je mati, ki ve, da sta um in golo telesno porajanje, ki poraja vojake, premalo. Um je zmerom lahko sredstvo zločina, umora. Kdor se sklicuje na racionalnost nekega postopka, nič ne pove o njegovi humanosti, o njegovi pravičnosti, o njegovem razmerju z ljubeznijo. Jezus je »premagal« Apolona in Dioniza, Marija Ateno in Demetro. Brezmejna solidarnost, ki varuje, a tudi poraja, ki ljubi, kar je porodila in kar je porojeno, je tista, ki polisa ne univerzalizira le v razsvetljenskem pomenu, ampak vsakogar prepoji z novim odnosom do sveta. V tem odnosu pa človek ni več le član polisa-kozmosa, torej ne več le politično bitje (da o barbarski zvezi ne govorimo); postane član vesoljne Cerkve, kakor jo je pojmoval Pavel. Zavetnica Cerkve - še posebej na Slovenskem je Marija. Marija simbolizira stik s preteklim-virom-materjo in s prihodnjim: ker je pri Bogu, Bog pa je absolutna Prihodnost.

Marija se razlikuje od Klitamnestre in Jokaste, a tudi od Elektre po tem, da ne terja nobenega maščevanja; izhaja iz Ifigenije na Avlidi; Terja ljubezen tudi, do sovražnikov. To je tisto najtežje. Ljubezen je dejavna, ali pa je ni. Ljubezen preмага pravico. Polisa pravica je ravnotežje na tehtnici. Ljubezen ne dopušča ravnotežja prave zlate mere, sredine. Dviguje eno skledico; Prešeren je to razumel. (In Gregorčič v **Romarici** prav tako). Razumel je Petrarca. Čezmernost tragedijske slepe strasti se v krščanstvu ne umirja v spravi, ampak je sprava izhodišče, iz katere lije čezmernost ljubezni. (A je v nevarnosti, če prehaja v telesno čezmernost ljubezni.)

Sprava je zmerom v nevarnosti, da gre za spravo z zlom. Grki so to znali urejati: dati hudiču, kar je hudičevega, in Bogu, kar je božjega; zato so ob zakonih polisa, ob tragediji in filozofiji gojili vzporedno in podtalno še kar naprej arhaične rituale; zato je Platon povezoval filozofijo z mitom. Kristjan dela drugače: potiska skodelico dobrega

čim više, dobro pa je, kar je dobro za druge, ne predvsem zame. A spet ne za druge v tem pomenu, da služi ljubeči njihovim interesom; pač pa v tem, da omogoča njihovo dobro v duši; da varuje njihovo možnost eksistence za dobro: da ravno z zgledom ljubezni-odpuščanja zavira sile zla na način, ki edini ni barbarsko-ubijavski, mučivsko-interesni. Ljubezen-odpuščanje je najmočnejša opna, ki zadržuje izbruh kaosa.

V tem pomenu je Marija strla kači glavo. Stopila na polmesec, to je, na simbole starih ženskih božanstev, ki so zahtevala kri za ubitega; stopila je na Erinije in jih civilizirala. Marija simbolizira odprto okno v transcendentno: k Bogu. Zato je umor Marije, ki simbolizira mater priprošnjico, mater zaščitnico, usmiljeno mater, najstrahtotnejši; hujši od umora Klitamnestre. V tem pogledu ubijana mati jedel Marije in del Jezusa, hermafrodit, vendar ne grškega tipa: današnji novokrščanski. Je mati, v katere srce in telo so zarinjeni noži, direktno-tudi telesno, kot v Jezusa; mučena, razkosavana, ubijana mati. To je čeprav v grozljivo grotesko obrnjena mati v Lainščkovih

Najhujše ponižanje matere: izgnana je od doma, od bivališča, od otrok, potika se po planem in po gozdu kot divja zver. ni več človek. Je Marija, regredirana v žival, v arhaično psico, v eno od furij, v noro bitje, ki je izgubilo vse sledove junakinje, mučenice, svetnice, rodnice. Ta animalizacija je skladna z močno tendenco v povojni slovenski dramatik, ki razkrinkuje animalizacijo pozverinjenje slovenskega sveta, vse do **Ane** in **Brede**, do Božičevega **Komisarja Kriša**, ki je napol volkodlak. Opozarja na bistveno. Hoteti Artauda, zgledevat se pri vračanju k arhaičnim mitom, k slavljenu kaosa, epidemij, vsesplošnega izbruha nenadzorovanega, ne pomeni hoteti le estetsko simulacijo vsega tega, niti hoteti le vednost o človekovi živalski naravi, ki jo je slovenski katolicizem 19. stoletja prikrival. Ni Artaud povsem po naključju simpatiziral s Hitlerjem in **Laibach Kunst** z usmerjeno umetnostjo, ki naj stopi v službo totalitarne države, ta pa, kot vemo, predstavlja najvišjo - s paradoksom rečeno: - »organizirano« obliko nevezanega kaosa, prodora libidinoznih sil, ki bodo segle tudi lacanomarksistom čez glavo. Žižek se jim že odpoveduje in se vrača od borderline Narcisa h klasičnemu subjektu evropskega citoyenstva.

Sprememba Mete v pošast-žival je označena v dramu ne le z opisom njene pojave, ampak z zvokom-glasom posebnega tipa. O Meti: »Le koga ne bi bilo strah vsega tega tihotnega resja in teh črnih globač, kjer je Meta po krivem križev pot potila? Pravijo, da so jo glavarjevi biriči prav tod naokoli zasačili - vso blodno in peklensko - pa je niso mogli prijeti... Od mejnika do mejnika, od debela do debela se jim je skrivala in režala na njih, kakor samega Luciferja glasnik!« Konec prvega prizora scenska opomba: »Nenadoma se zasliši skrivnostni krik. Morda jok, morda hihot, morda mijavkanje mačke. Malhar in Iberžnik otrpnela, se v grozi umikata s prizorišča.«

Mati se je tako dehumanizirala, da ne ve več, kaj dela; ali pa da dela kot divjakinja - Primož: »Bratje, ali lahko trdimo, da mati niso skrunili božje podobe? Ali lahko povemo, da se niso nastavljali pred svetom in biriči?« Mati postaja blodnica tudi v dobesednem pomenu besede: starka, ki se nastavlja. Njena dejanja si lahko razložimo samo s tem, da jo je obsedel blodni duh, Azazel.

Ta duh je, o katerem ves čas govorim: duh kaosa, zmede, dezorientacije, zla. Tudi Metina smrt je enako kruta: Blodnica: »Po reki je priplavala! Kakor divja rasa je priplavala... Gola ženska!« Golo truplo je izničilo mater in Marijo. S tem pa je povedano, da je sveta in ljudi konec.

Taras Kermauner

Dragi Janez!

Ko si me kmalu po prvi bralni vaji pobaral, če bi bila pripravljena napisati za Gledališki list kaj o jeziku Lainščkovih Samorastnežev, sem ti seveda obljubila - mislila sem pač, da je časa še dovolj, da se bo dalo... Zdaj pa, ko je »tik pred zdajci«, se me je polotilo malodušje in bi najrajši snedla dano besedo. Zavedam se namreč, da v tako kratkem roku (»kajti dela je veliko, časa malo...«), ne bom mogla dovolj obširno, predvsem pa tehtno oceniti vseh prvin oz. jezikovno-stilističnih posebnosti Lainščkovega dramskega besedila. Zato Ti že kar zdajle povem, da tale moj zapis ne bo kakšna strokovno poglobljena analiza, ki bi jo lahko ponatisnila revija Jezik in slovstvo, temveč bolj opis, kako se je pravzaprav »dogajalo« moje branje Lainščkovega besedila.

Pri prvem branju (nekaj mesecev pred prvo bralno vajo z igralci) je bila vsa moja radovednost (saj poznaš tisto neučakanost in vznemirjenost, ki se te poloti pred branjem katerekoli nove slovenske drame) namenjena predvsem vsebini, ampak že takoj je bilo več kot očitno, da je pred mano besedilo, ki je podano v nekakšni vznemirljivi, sveži, novi mešanici starega in novega, preteklega in sedanjega... polotil se me je nekak neopredeljiv občutek, da me besede v Lainščkovi drami spominjajo na besede iz ljudskih pesmaric, na besede iz evangelijev, ki sem jih nekoč poslušala, pozneje pa bolj brala; le pri imenih oseb in krajev ni bilo dvoma, da izvirajo iz našega koroškega klasika Prežihovega Voranca. Iz te »mešanice« pa je zelo nekakšno skoraj patetično (privzdignjeno), baladno, obredno vzdušje... (tri pike je tako prikladno ločilo, kadar bi moral še kaj povedati, pa ne najdeš besed. Ti, ki si pisatelj, to dobro veš, a ne?) Zdaj pa k stvari.

Mislím, da je najizrazitejša, najočitnejša prvina Lainščkovega dramskega jezika njegova uporaba besednega gradiva. Avtor zajema besedje iz naplavin časa in prostora, nekdanjega, polpreteklega pa tudi sedanjega, slovenskega. Pred nami zažarijo-kljub patini -stare, že skoraj pozabljene besede, ki so bile žive in dejavne vtistih davnih, prvinskih časih, ko se je porajala ljudska pesem, ko je še bila »kot nepogrešljiva prvina vpletena v vsa važnejša dogajanja človeškega življenja«. Ampak Lainšček svoj pisateljski postopek razvija naprej, in sicer tako, da te arhetipske, arhaične, pozabljene besede uporabi v novem časovnem in prostorskem kontekstu. Kot kmet, ki cepi z žlahtnimi cepikami, da bi mlado drevo čim lepše obrodilo. Tako se zgodi, da te »stare« besede iz davnih, »nedolžnih« in »čistih« časov zazvenijo v govoru Metinih odraslih otrok z veliko močnejšim, širšim in globljim pomenskim nabojem: nedolžno-naivno, čisto, ljudsko, hkrati pa nevarno, ostro, brutalno, nečloveško.

Ta proces poteka znotraj zelo skope, natančno odmerjene, zgoščene oblike. Daleč od gostobesednosti, od inflacije besed, ki še prav malo ali sploh nič več ne povedo. Nasprotno, Lainšček bi rad

besedam vrnil dejavnost. Tudi Metini otroci sanjajo o tem, a se jim ne posreči. Če še govorijo, govorijo **za** malharskimi zidanimi.

In zdaj se moram še pomuditi pri prizorih, ki se godijo »za malharskimi zidanimi«. Tu se vzdušje baladnosti še stopnjuje v prečiščeni, pesniško bolj dognani obliki. Lainšček tudi tu gradi na prvinah ljudske pesmi, le da je njegovo izhodišče modernejše, sodobnejše, oprto na način bližnje generacije slovenskih pesnikov (Strniša, Zajc). Dovolj je, če preberemo samo nekaj vrstic besedila Golega blodnika in Gole blodnice, da takoj vidimo, kako je gradivo strnjeno v ekspresiven vsebinski in estetski organizem, zvočno harmoniziran, poln aliteracij in onomatopojij.

Najbolje bo, da kar s primerom pokažem, s kakšno srhljivo, kruto a hkrati poetično strastjo oba blodnika pripovedujeta o umoru matere:

GOLI BLODNIK:

Zgrabil sem jo za goltanec, takole,
in stiskal, stiskal, stiskal...
Potem je zaškrtalo -
krvava slina ji je prišla na usta,
oči so se takole obrnile.
Nato sem jo preklal čez kolena,
ji vseh sedem prstov zaril v drobovje.
Zahrkalo je, zapiskalo, zasmrdelo,
jaz pa se vrtal in grebel,
takole, navzven in navznoter,
da je z otroškim glasom prosila.

.....

GOLA BLODNICA:

Psss! Gospoda je klicala!
Če bi slišali, kako je klicala!

GOLI BLODNIK:

Zrnil sem ji prste vse do srca
in ga takole prijel v dlan,
nisem ga takoj stisnil!

.....

Ves dan sem ga tako
preobračal med prsti,
da je podrhtavalo, poplesavalo, bezljalo
ko se mi je že skoraj izmuznilo,
sem zopet stisnil ... Kkkkkkk!

Pri branju z igralci smo se zavedali, da bo treba znotraj te arhaizirane, ljudske, včasih navidez folklorne strukture najti ustrezen govorni način, ki bo dramatičen, ne deklamatorski, ki bo prezentiral baladnost ne kot razčustvovano lamentacijo, temveč baladnost kot osnovno občutenje življenja in sveta. Bomo videli.

Vidiva se v teatru!

Majda

Georges Feydeau
Bolha v ušesu
Režiser Vinko Möderndorfer
Premiera je bila 6. decembra 1985

Milada Kalezić, Matjaž Arsenjuk, Bruno Baranović

Milada Kalezić, Ljerka Belak

Ljerka Belak, Milada Kalezić, Jana Šmid

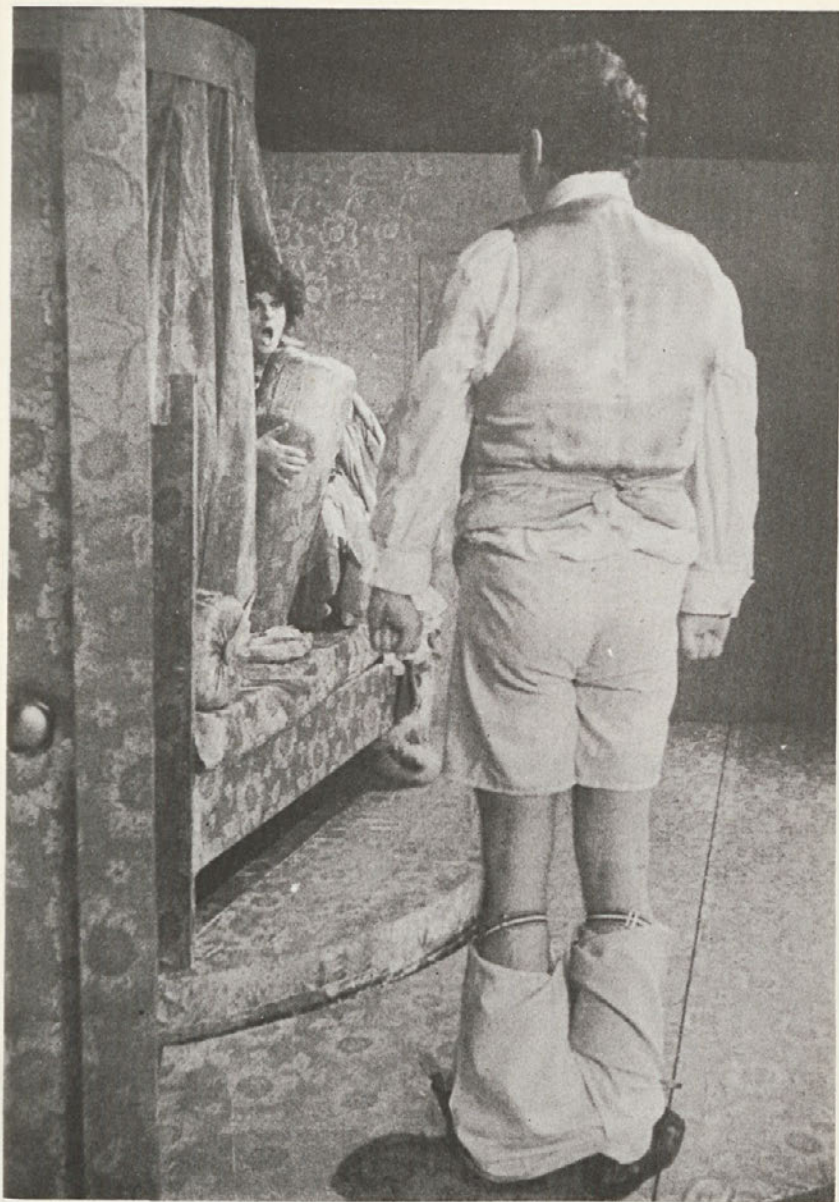

Borut Alujevič, Bruno Baranovič, Iztok Valič

Peter Boštjančič, Mija Mencej, Miro Podjed

Ljerka Belak, Borut Alujevič

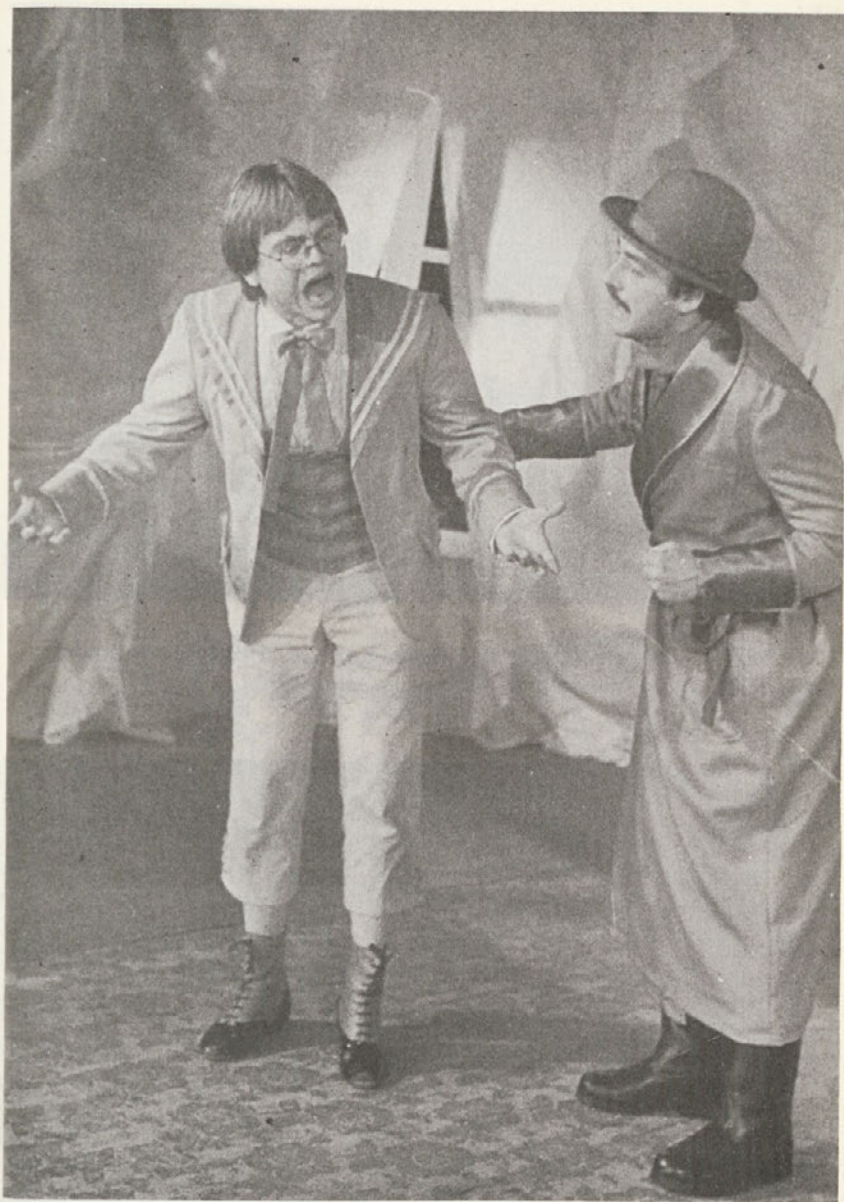

Iztok Valič, Drago Kastelic, Ljerka Belak, Borut Alujevič

Jagoda Tovirac, Igor Sancin, Bojan Umek

Bojan Umek, Bruno Bregar, Miro Podjed, Jana Smod, Matjaz
Bojan Umek, Iztok Valič

Ljerka Belak, Borut Alujevič, Milada Kalezić, Bruno Baranovič,
Matjaž Arsenjuk, Iztok Valič

Matjaž Arsenjuk, Iztok Valič, Miro Podjed

Bojan Umek, Bruno Baranovič, Miro Podjed, Jana Šmid, Matjaž Arsenjuk, Iztok Valič, Ljerka Belak, Igor Sancin, Milada Kalezić, Borut Alujevič

V naš ansambel se je vrnil iz mariborske Drame STANE POTISK. Izrekamo mu dobrodošlico z željo, da bi uspešno delal in da bi mu ustvarjanje dalo veliko notranjega zadovoljstva. Njegov angažma je datiran s 1. januarjem 1986.

Ob letošnjem kulturnem prazniku slovenskega naroda je prejel BORUT ALUJEVIČ nagrado Kulturne skupnosti občine Celje. Priznanje mu je bilo podeljeno za vloži Romaina Tournela v Feydeaujevem vodvilu »Bolha v ušesu« in direktorja Murino v Brešanovi komediji »Slavnostna večerja v pogrebnem podjetju«. Številnim čestitkam pridružujemo še naše veselje in čestitke!

Fotografije celjskih predstav Viktor Berk

Gledališki list SLG Celje, sezona 1985/86, števil. 4 - Predstavniki
upravniki Slavko Pezdir - Urednik Janez Žmavc - Naklada 1200
izvodov - Tisk Cinkarna Celje - Oblikovanje Ljubo Domjan - Cena 100
dinarjev

